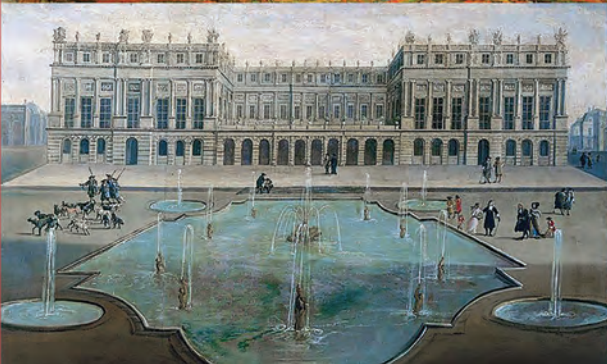

Наталія Сорочинська

Всесвітня ІСТОРІЯ 8 Клас

Наталія Сорочинська

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

ПІДРУЧНИК ДЛЯ 8 КЛАСУ

закладів загальної середньої освіти

ТЕРНОПІЛЬ
НАВЧАЛЬНА КНИГА — БОГДАН
2021

УДК 94:373.5(075)

С 65

Сорочинська Н.М.

С 65 Всесвітня історія : підручник для 8 кл. закладів загальн. серед. освіти / Н.М. Сорочинська. — Тернопіль : Навчальна книга — Богдан, 2021. — 176 с. : іл.

ISBN 978-966-10-6438-5

Підручник містить систематизований виклад Всесвітньої історії для учнів 8-го класу. Матеріал відповідає новій програмі Міністерства освіти і науки України.

Для учнів 8-х класів закладів загальної середньої освіти та вчителів історії.

УДК 94:373.5(075)

*Охороняється законом про авторське право.
Жодна частина цього видання не може бути відтворена
в будь-якому вигляді без дозволу видавництва.*

© Сорочинська Н.М., 2021

© Навчальна книга – Богдан, виключна ліцензія на видання, оригінал-макет, 2021

ISBN 978–966–10–6438–5

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ

Цікаво знати

Додаткова інформація для тих, хто хоче знати більше цікавих історичних фактів.

Робота з історичними джерелами

Фрагменти різноманітних матеріалів (уривки з історичних документів, спогадів очевидців подій тощо).

А тим часом в Україні...

Події, які відбувалися у той час на українських землях.

Запитання

Запитання, які наголошують на основній думці пункту параграфа.

Постать в історії

Додаткова інформація про видатних людей.

Запитання та завдання

Питання для закріплення знань, умінь і навичок учнів, а також завдання проблемного характеру.

Висновки

Основні тези й підсумок усього матеріалу параграфа.

Словничок

Тлумачення термінів і понять, що виділені жирним шрифтом у тексті параграфа.

Ці матеріали підручника подано тільки в електронному вигляді. На сторінках друкованого видання їх виділено жовтим кольором.

Доступ до матеріалів за QR-кодами.

ЛЮБЕ УЧНІВСТВО!

Цього навчального року ви продовжите вивчати систематичний курс все-світньої історії. Він дозволить вам сформуванати уявлення про події минулого у XVI–XVIII ст.

Надійним помічником у цьому стане підручник, який ви тримаєте в руках. Пропонуємо вам кілька порад, дотримання яких є запорукою успішної роботи з ним на уроках і вдома. Перед початком роботи з підручником необхідно ознайомитися за змістом з його структурою. Матеріал підручника об'єднано у шість розділів, кожен з яких містить декілька параграфів, які, своєю чергою, поділяються на пункти. У тексті ви побачите виділені слова (поняття, терміни, імена) і дати. Це означає, що на них необхідно звернути особливу увагу. Важливу роль для розуміння матеріалу мають численні ілюстрації і карти. Розглядаючи ілюстрації, обов'язково звертайте увагу на підписи до них, які пояснюють зміст зображеного. Історичні карти допоможуть вам з'ясувати, де саме відбувалися події, про які йдеться в тексті, або які зміни вони спричинили. Обов'язково опрацюуйте уведені до параграфів вставки з уривками історичних джерел (спогадів сучасників, документів тощо) і цікавих фактів, котрі сприятимуть повнішому осмисленню матеріалу. У тексті параграфу, після кожного пункту, вміщено запитання, які покликані допомогти вам опанувати головну думку опрацьованого матеріалу. Також питання розміщені під ілюстраціями і картосхемами. Вони акцентують увагу на головному.

Після кожного параграфу подано запитання і завдання. Вони допоможуть вам зрозуміти вивчений матеріал в цілому. Закінчивши навчальну тему, ви матимете можливість підсумувати вивчений матеріал за наведеними після неї узагальнювальними запитаннями і завданнями.

Кожна тема містить одне-два практичні заняття за розглянутим матеріалом. Готуючись до них, необхідно спочатку опрацювати розміщений на його початку навчальний текст, а потім, опираючись на рекомендації вчителя/вчительки, виконати завдання. Результати роботи обговорюються разом з іншими учнями та ученицями на наступному уроці.

Взявши до уваги згадані поради, перегорніть цю сторінку й розпочніть знайомство з історією.

Повторення. Середні віки в історії Європи та України. Вступ. Новий час (Модерна доба).

Ранній Новий час (Ранньомодерна доба)

в світі та Україні

ВЕЛИКІ ГЕОГРАФІЧНІ ВІДКРИТТЯ ТА СТАНОВЛЕННЯ КАПІТАЛІСТИЧНИХ ВІДНОСИН

§ 1. Великі географічні відкриття.

Цивілізації доколумбової Америки. Конкіста

Пригадайте:

1. Що таке Реконкіста? Коли вона тривала? Якими були її результати та наслідки?
2. Що вам відомо про Османську імперію? Коли турки-османи завоювали Константинополь?
3. Якими були уявлення про Землю в Середні віки?

1. Причини та передумови, початок Великих географічних відкриттів

Ще за часів Римської імперії Європа була пов'язана з Азією торговельними маршрутами — Шовковим шляхом та Шляхом прянощів. У VIII ст. контроль над ними здобули араби. Вони займалися посередницькою торгівлею: купували прянощі (мускатний горіх, гвоздика, духмяний та чорний перець, кориця) в Індії і в Константинополі перепродували ці товари візантійським купцям, а ті — торговцям з Венеції та Генуї за величезну ціну, яка ставала ще більшою, коли генуезці та венеційці продавали їх далі — до решти європейських країн.

У Європі спеції цінувались надзвичайно високо — їх використовували для того, щоб продовжити термін придатності їжі, перш за все м'яса, а також — щоб прихову-

Шлях прянощів

У ті часи шлях прянощів був приблизно таким: на Молуккських островах їх збирали місцеві жителі, і тут їх купували арабські купці, які довозили їх до Малакки (місто на території суч. Малайзії). У Малаці прянощі перевантажувалися на більші кораблі. Звідти товар через узбережжя Індії та Аравійського півострова прямував до Єгипту, а вже потім — до країн Середземномор'я. На кожному етапі подорожі місцеві правителі збирали з купців, що перевозили прянощі, мита. В гирлі Нілу цінний товар або перевантажували на судна італійських купців, або ж його викупували візантійські купці, до Константинополя, де його перепродували знову-таки італійцям. Зазвичай минало близько двох років, перш ніж прянощі потрапляли до споживача, а перепродували їх на цьому шляху близько 12 разів.

➔ *Поміркуйте, як описаний спосіб доставки прянощів впливав на їхню ціну.*

вати смак та запах несвіжих продуктів. Прянощів тоді споживали набагато більше, ніж у нас час, і були вони набагато дорожчими. У середньовічній Франції за фунт (близько 450 г) мускатних горіхів можна було придбати 3–4 вівці або корову. В Генуї перець слугував платнею солдатам-найманцям. Навіть штрафи можна було сплачувати прянощами.

У 1453 р. Константинополь захопили турки-османи, які перервали торговельні зв'язки між європейськими та арабськими купцями. Тому європейці мусили шукати інших шляхів до східних та південних земель, звідки раніше привозилися прянощі, а також предмети розкоші — шовк, слонова кістка, золото тощо.

Станом на XV ст. європейці здійснили низку винаходів, які дозволили влаштовувати тривалі морські подорожі у незнайомих водах.

Цікаво знати

Винаходи європейців, які зробили можливими далекі морські подорожі

*Продавець прянощів.
Мініатюра XV ст.
Через високу ціну
прянощі ретельно
зважувались
на терезах*

Після завершення Реконквісти і постання Іспанії та Португалії виявилось, що місцеві лицарі — ідальго, які вміли лише воювати, — залишилися без «роботи». Саме їхній військовий досвід, жага до багатства і пригод стали рушійною силою для відкриттів і завоювань. Свій вплив на нові території прагнула поширити і Католицька церква. Нові шляхи до країн Сходу першими почали шукати Португалія та Іспанія.

Португалія, яка розташовувалась найзахідніше з європейських країн, була не настільки багатою, аби мати змогу купувати у бажаній кількості прянощі. Самостійно плавати до Константинополя чи Александрії Єгипетської португальські купці не могли: Східне Середземномор'я контролювали італійці, а західне — алжирські пірати.

Правитель Португалії інфант **Енріке Мореплавець** (1394–1460) спочатку намагався побороти піратів і навіть захопити Марокко. Коли цей план не вдався, він почав відправляти свої кораблі на захід та південь, уздовж західного узбережжя Африки в пошуках нового шляху до Індії. У той час у Європі ніхто не знав, що прянощі вирощують не в Індії, а на островах в Індійському океані.

За організацію численних морських експедицій інфант Енріке отримав прізвисько Мореплавець. Уважається, що саме з його правління у Європі розпочалася епоха **Великих географічних відкриттів**.

*Зображення Енріке
Мореплавця з картини
Нуну Гонсалвіша,
XV ст.*

Морські експедиції Енріке виявилися успішними: португальські моряки відкрили та оголосили власністю португальської корони острови Мадейра, Азорські острови, острови Зеленого мису, а також дослідили західноафриканське узбережжя. Зрештою, у 1488 р. мореплавець Бартоломеу Діаш дістався крайньої південної точки Африки і таким чином довів, що Атлантичний та Індійський океани сполучаються, а отже, пливучи навколо Африки, можна потрапити в Індію. Тому мис, який відкрив Діаш, назвали мисом Доброї Надії.

У Гвінейській затоці (затока на західному узбережжі Екваторіальної Африки) португальці мали змогу купувати золото без посередництва арабських купців, які контролювали маршрути, що вели з півдня на північ через Сахару. Також вони розгорнули активну посередницьку торгівлю рабами.

- ▶ Поміркуйте, як діяльність Енріке Мореплавця сприяла початкові Великих географічних відкриттів.

2. Морські подорожі Христофора Колумба, Васко да Гама, Фернана Магеллана

Першим європейським мореплавцем, який спробував дістатися Індії західним шляхом, був **Христофор Колумб** (Крістобаль Колон; 1451–1506). Колумб вірив, що Земля є кулею, а тому до Індії можна потрапити, увесь час пливучи на захід. Вважається, що ці ідеї він запозичив у флорентійського вченого Паоло Тосканеллі — автора карти світу, де Індія знаходилась на західному узбережжі Атлантичного океану. Але Тосканеллі помилився у розрахунках, зобразивши Азію вдвічі більшою, ніж вона є насправді. Відповідно, Атлантичний океан за його уявленнями був набагато вужчим.

Колумб запропонував свій план — пливучи на захід, дістатися Індії — іспанським монархам Фернандо та Ізабель. Вони погодилися профінансувати цю морську експедицію.

3 серпня 1492 р. експедиція Колумба у складі трьох каравел — «Санта-Марія», «Пінта» і «Нінья» — та з екіпажем в 90 осіб вийшла в море. Подорож тривала понад два місяці. Матроси, не витримуючи труднощів,

Пам'ятник Бартоломеу Діашу в Лондоні. Сучасний вигляд

Себастьяно дель Пйомбо. Можливий посмертний портрет Христофора Колумба, 1519 р.

Робота з історичними джерелами

Із листа Христофора Колумба до короля і королеви Іспанії

Подорожі Колумба

Прибуття європейців до берегів Америки. Сучасний малюнок

вимагали повернення додому. Нарешті, через 69 днів плавання, вони побачили землю. На березі невеликого острова було встановлено іспанський прапор і проголошено його володінням іспанського короля під назвою Сан-Сальвадор, означає «острів Святого Спасителя». Саме цей день — **12 жовтня 1492 р.** — вважається датою **відкриття Америки**. Продовживши подорож, Колумб віднайшов острови Куба та Гаїті, і з цим повернувся до Іспанії. Там він повідомив про відкриті на заході землі, які вважав Індією, але золота майже не привіз. Королівський двір був розчарований.

Колумб здійснив ще три морські подорожі, впродовж яких дістався островів Карибського басейну та узбережжя Центральної Америки. Тут йому не вдалося знайти омріяного золота. Проте Колумб все одно вірив, що це землі Індії.

Королівський двір був незадоволений, бо прибутки від експедицій ледве покривали витрати. Після смерті королеви Ізабель — захисниці Колумба — його позбавили всіх титулів, а майно розпродали за борги. У 1506 р. він помер у бідності, покинутий та забутий.

Проте саме завдяки мандрівці Колумба європейці дізналися про існування нової частини світу, яку спочатку називали «Вест-Індією» (Західною Індією). Америкою її почали іменувати пізніше, за іменем флорентійського мандрівника Америго Веспуччі, який у 1501–1502 рр. здійснив подорожі по відкритих Колумбом землях і довів, що це не Азія.

Експедицію, якій вдалося знайти морський шлях до Індії, очолив 28-річний португалець **Васко (Вашку) да**

Експедиції португальців

- Поясніть, чому португальці обрали саме такий шлях для досягнення берегів Індії.

*Невідомий автор.
«Портрет Васко да
Гама», близько
1525–1550 рр.*

Гама (1469–1524). Влітку 1497 р. він із чотирма кораблями вирушив із Лісабона. Пропливши вздовж західного узбережжя Африки та обминувши мис Доброї Надії, Васко да Гама дістався Мозамбіку. Там, побачивши арабські кораблі, навантажені дорогоцінними металами та прянощами, він вирішив, що такі ж багатства може знайти в Індії. Попри опір арабів, він знайшов провідника, який знав морський шлях до Індії.

20 травня 1498 р. португальські кораблі увійшли до індійського порту Калькутта (сучасна Колката). Там вони навантажили свої кораблі прянощами та вирушили додому.

Майже рік тривало повернення експедиції да Гама до Португалії. З великими почестями португальський король Мануель прийняв Васко да Гаму і нагородив його титулом «адмірала індійських вод». Значення експедиції Васко да Гама полягало в тому, що вона відкрила європейцям морський шлях до Індії, котрий пролягав уздовж західного узбережжя Африки.

- ▶ Якими були результати експедицій Христофора Колумба та Васко да Гама? Хто з них шукав західний шлях до Індії, а хто — східний?

Завдяки своїй перевазі у військовій силі та морській техніці португальці витіснили з Індійського океану арабських купців. Великих територій португальці зазвичай не захоплювали, а створювали на узбережжі численні, добре укріплені **факторії**. Вони обклали місцевих вождів і володарів даниною у вигляді прянощів, а всі торговельні кораблі мали сплачувати за прохід водами, що були під португальським контролем. Поступово португальці збільшували сферу свого впливу, доки у 1521 р. досягли найбільшого успіху — їхні факторії з'явилися на Молуккських островах, де, власне, і виробувались прянощі.

! **Факторія** — торговельна контора і поселення, організовані купцями в чужій країні, місцевості.

Торгівлю прянощами оголосили монополією (винятковим правом) португальського короля. Купці, які привозили цей товар до Лісабона, отримували 800 % прибутку.

Завдяки відкритому шляху з Європи та здійсненим відкриттям і завоюванням португальці першими створили колоніальну імперію, населення якої на початку XVI ст. становило близько 1 млн осіб. Відкриття Колумба призвели до загострення суперництва між Іспанією та Португалією за право володіти нещодавно відкритими землями, які вони перетворювали на свої колонії. Для того, щоб врегулювати конфлікт, обидві сторони звернулися до Папи Римського Александра VI. У 1494 р. в місті **Тордесільяс** ці держави уклали угоду, за якою було проведено межу, що тягнулася від Південного полюса до Північного. Всі землі на захід від

Перший колоніальний поділ світу

цієї лінії віднині вважалися власністю Іспанії, а на схід — Португалії. Проте це розмежування стосувалось лише Західної півкулі. Згодом нове зіткнення суперників відбулося на Молуккських островах. Тому у **1529 р.** у **Сапагосі** було укладено угоду про поділ володінь у Східній півкулі. Нова лінія розмежування проходила на схід від Молуккських островів. Так суперництво за нові землі, що розгорнулось між Португалією та Іспанією, стало приводом для укладення першого в історії **колоніального поділу світу**.

Колонія — залежна територія, що перебуває під контролем іншої держави.

Колоніальна імперія — держава, яка захопила певні території і включила їх до свого складу як колонії.

Іспанські правителі, довідавшись про те, що за відкритими Колумбом землі є ще одне море, повернулися до ідеї пошуку західного шляху до Індії. Першим європейцем, який знайшов цей шлях до Індії, а також здійснив першу в історії навколосвітню подорож, став **Фернан (Фернандо) Магеллан (1480–1521)**.

20 вересня 1519 р. експедиція з п'яти кораблів під командуванням Магеллана вирушила на захід. Вона дісталася південного краю Америки і через щойно відкриту протоку, яка зараз називається Магеллановою, вийшла у невідомий океан. Під час плавання стояла чудова погода, і Магеллан назвав цей океан Тихим. Тривале плавання було дуже важким: команди кораблів страждали від нестачі харчів і води, помирали від цинги та інших хвороб. Більшість учасників експедиції загинула. Лише навесні 1521 р. моряки досягли островів біля східного узбережжя Азії, які зараз називаються Філіппінськими. Там у бою з місцевими племенами Магеллан загинув. Два кораблі, які залишилися, під командуванням Хуана Себастьяна дель Кано (1487–1526) дійшли до Молуккських островів і, захопивши вантаж прянощів, рушили додому. 6 вересня 1522 р., після трирічної подорожі, мореплавці повернулися до Іспанії. Із п'яти кораблів уцілів лише один, із 253 осіб екіпажу залишилося 18.

Значення експедиції Магеллана було цінним перш за все тим, що вперше люди на власному досвіді переконалися, що Земля є кулею, а також здобули приблизні уявлення про її розміри.

Яке найважливіше, на вашу думку, досягнення експедиції Магеллана?

Постать в історії

Фернан Магеллан

Невідомий художник.
Портрет Фернана
Магеллана, близько
1480–1521 рр.

Навколосвітня подорож Фернана Магеллана

- ▶ **Обговоріть у групах.** Нерідко картографічну помилку Тосканеллі називають найбільшою помилкою в історії людства, яка призвела до найбільшого з відкриттів. Поміркуйте, чому ця помилка отримала таку характеристику.

Робота з історичними джерелами

Витяг зі щоденника учасника однієї з експедицій

Висновки

Пошуки європейцями нових шляхів до країн Сходу і дедалі більша потреба у золоті та прянощах стала головною причиною Великих географічних відкриттів. Тривалі морські подорожі зробилися можливими завдяки мореплавському досвіду та технічним удосконаленням. Так Христофор Колумб відкрив для європейців Америку, а Васко да Гама відкрив європейцям західний шлях до Індії вздовж африканського узбережжя. Експедиція під керівництвом Фернана Магеллана вперше обпливла Землю, тим самим довівши, що вона має форму кулі.

Запитання та завдання

1. Яке значення мали прянощі для європейців у Середньовіччі?
2. Вкажіть передумови й причини Великих географічних відкриттів.
3. Хто такий Енріке Мореплавець? Чим він уславився?
4. Назвіть дату першої морської подорожі Христофора Колумба.
5. Яке відкриття здійснив Бартоломеу Діаш?
6. Коротко охарактеризуйте морські експедиції португальців.

II

1. Поміркуйте, чому виник термін «Великі географічні відкриття».
2. **Обговоріть у парах.** Чи розумів Христофор Колумб значення здійсненого ним відкриття?
3. Як пов'язані між собою завершення Реконкісти та початок епохи Великих географічних відкриттів?
4. Що таке колоніальний поділ світу? За яких умов відбувся перший в історії колоніальний поділ світу?
5. Підготуйте повідомлення або презентації про те, якими були подорожі ранньомодерної доби.
6. Складіть таблицю «Географічні відкриття кінця XV — першої половини XVI ст.».

Дата відкриття	Хто очолював експедицію	Держава-організатор експедиції	Зміст відкриття	Значення та наслідки

§ 2. Цивілізації доколумбової Америки. Конкіста

Пригадайте:

1. Який європейський мореплавець вважається першовідкривачем Америки?
2. Назвіть результати подорожей Фернана Магеллана та Васко да Гама.

1. Цивілізації доколумбової Америки

Христофор Колумб відкрив європейцям шлях до землі, заселеної людьми десятки тисяч років тому. Проте їх не цікавила культура інших цивілізацій — корінні мешканці Америки зіткнулися з навалом європейських шукачів легкої наживи, для яких єдиною цінністю було золото. У погоні за багатствами завойовники безжалісно руйнували тисячолітні надбання американських цивілізацій, винищували місцеве населення.

Тому зараз точно реконструювати, якою була культура народів доколумбової Америки неможливо. Індіанці вирощували не-

Сучасний малюнок.
Будинок пересічних ацтеків на
плавучій платформі, з яких
складався Теночтітлан

Сучасна реконструкція центральної площі Теночтітлану

Сучасне зображення майя, що записує кольоровими чорнилами книгу

Сучасний вигляд залишків піраміди майя у Національному парку Тікаль, Гватемала.

відомі Європі культури — маїс (кукурудзу), картоплю, томати, соняхи, какао та кактуси. Зі свійських тварин розводили альпак, лам та індичок. Вони не знали колісного транспорту, технології виплавки заліза. Зброю та знаряддя праці індіанці виготовляли з каменю та дерева. Зате уміли виплавляти прикраси із золота та нефриту.

Технічно ці цивілізації можуть здаватися менш успішними, ніж європейська. Проте рівень суспільного розвитку був аж ніяк не нижчим. Ці цивілізації були імперіями, тобто завоювали інші народи та створили систему управління ними. Вони мали складну та розгалужену систему релігійних вірувань та наукових знань.

Найбільшими цивілізаціями Америки, з якими зустрілися європейці у XVI ст., були цивілізація ацтеків, що займала простір Мексиканського нагір'я, інків — в горах Андах та Болівійському нагір'ї, та залишки цивілізації майя у гірських районах Гватемали.

Ацтеки були вправними каменярами і грізними воїнами. Їх столиця — Теночтітлан — була збудована на острові посеред озера Тескоко. В центрі міста вивищувались кам'яні піраміди, а більшість його населення жила і вирощувала їжу на плавучих настилах. Вулицями у місті слугували канали.

Майя — один із небагатьох із народів доколумбової Америки, чю писемність у вигляді малюнків (пиктограм) вченим вдалося розшифрувати. Вони теж зводили кам'яні піраміди, на вершинах яких розташовувались храми. Майя розробили власний календар, вміли передбачати сонячні й місячні затемнення. Основним заняттям більшості населення було землеробство.

Інки жили у високогір'ях Анд, на висотах більш ніж 2000 м над рівнем моря. У горах вони без цементу зводили будівлі й тераси з тесаних кам'яних блоків, на яких

виросували овочі та маїс. Інки заснували власну імперію, завоювавши численні сусідні племена та народи. Вони не мали писемності у звичному для нас розумінні цього слова, а для запам'ятовування і передачі інформації на мотузках різної довжини та кольору зав'язували вузлики. Таке «вузликове письмо» називалось «кіпу».

Подальший розвиток індіанських цивілізацій було перервано вторгненням європейських загарбників.

- ▶ Які цивілізації існували в Америці на момент, коли цих земель дісталися європейці?

Теперішній вигляд Кумани — міста на території сучасної Венесуели, заснованого конкістадорами у 1523 р. Це перше постійне поселення європейців у Америці

2. Конкіста — завоювання Нового світу

Ще за часів подорожей Колумба іспанці організовували укріплені поселення на відкритих ним землях. Численні ідальго — найчастіше молодші сини лицарів, які не мали спадку і вміли лише воювати, аби здобути багатство, організовувалися у загони **конкістадорів** (іспанською «завойовників»), що вирушали у Новий Світ (так європейці називали Америку). Лідери цих загонів укладали угоди із іспанськими королями, за якими частину захоплених у майбутньому багатств вони мали віддавати до королівської скарбниці, зате на завойованих ними територіях вони ставали пожиттєвими губернаторами, а фактично — їхніми володарями.

Спочатку іспанці в Новому Світі захоплювали острови, будували на них укріплені поселення та поселення для переселенців з Іспанії, а пізніше перейняли у португальців практику розбивати плантації цукрової тростини, які обробляли раби. Сам процес завоювання отримав назву **Конкіста**. Сучасні історики вважають, що Конкіста розпочалася у 1492 р. — з прибуттям до американських берегів Колумба, а завершилася аж у 1898 р., коли припинила своє існування остання іспанська колонія в Америці.

У 1517–1518 рр. загони **конкістадорів** висадилися на півострові Юкатан. Тут перед ними постали чудові міста, кам'яні піраміди і храми, вкриті дивовижними візерунками. Це була цивілізація майя — найдавніша з доколумбових цивілізацій Америки. Індіанці майя майже не чинили опору, бо їм іспанці ввижались богами. Їх жахали вигляд вершників на до того небачених конях і гуркіт вогнепальної зброї. У храмах іспанці знайшли багато золотих речей і дізналися, що їх майя отримують із країни ацтеків, яка лежала північніше.

У 1519 р. на завоювання держави ацтеків рушив загін іспанців на чолі із **Ернаном Кортесом** (1485–1547). Висадившись на берег, останній наказав спалити кораблі, пояснивши, що відступати і повертатися додому не збирається. Діючи рішуче й жорстоко, Кортес підкорив ацтеків.

! **Конкіста** — (від ісп. conquista — завоювання) процес завоювання іспанцями та португальцями земель у Південній та Центральній Америці. Винищення місцевого населення супроводжувалося руйнацією їхньої спадщини.

! **Загарбання імперії ацтеків**

Кортес хитрощами та жорстокістю підкорив ацтеків. Спочатку правитель ацтеків Монтесума запросив іспанців до свого палацу як друзів. Там Кортес взяв його у полон. Ацтеки спробували звільнити свого правителя, але іспанці вбили Монтесуму. Кортес наказав відступати. Іспанці забрали з собою золото з палацу. Коли атаковані ацтеками іспанці у великій паніці скупчилися на містку через дамбу, він обвалився. Там загинуло багато членів загону Кортеса, але сам він, прихопивши награбовані коштовності, виврявся по їх тілах. За рік Кортес повернувся, знову пограбувавши і спаливши Теночтітлан. Він став намісником іспанських колоній в Центральній Америці.

У той час, як Кортес завойовував державу ацтеків, іспанські конкістадори рушили до Південної Америки, пересуваючись уздовж її Тихоокеанського узбережжя. Загарбників приваблювали розповіді про казкові багатства країни Перу (або Біру). На цих землях у той час існувала імперія інків.

У 1532 р. завоювання держави інків здійснив конкістадор **Франсиско Пісарро** (1478–1541) із загоном, що налічував 62 вершники і 102 піхотинці.

Пісарро вдалося взяти у полон правителя інків — «верховного інка» Атахуальпу. Решта індіанців, утративши вождя, розбіглися. Коли Атахуальпа зрозумів, що іспанців найбільше цікавить золото, він запропонував за свою свободу величезний викуп: наповнити кімнату площею 35 м² на висоту піднятої руки золотом, а дещо меншу кімнату — двічі сріблом. Пісарро погодився на це. За приблизними оцінками, викуп становив 6 тонн золота і 12 тонн срібла. Проте це не врятувало життя Атахуальпи — Пісарро наказав його стратити.

Після смерті «верховного інка» загоны іспанських завойовників розсіялися по всій країні, грабуючи храми й палаці. Все золото вони розплавляли, знищуючи унікальні витвори мистецтва інків.

Палац, який наказав збудувати Ернан Кортес у місті Мехіко, котре звали на місці зруйнованого Теночтітлана. Сучасний вигляд

Зображення індіанців, хворих на віспу, з «Флорентійського кодексу» (1540–1585). Укладений іспанським ченцем Бернардино де Саагуном, він містить цінні відомості про життя корінних мешканців Америки. Індіанці масово гинули від завезених хвороб із Європи

Європейці вогнем і мечем підкорили нові землі. Жорстокість конкістадорів викликала обурення навіть серед самих іспанців. Така «політика» іспанців щодо індіанців призвела до катастрофічного зменшення кількості місцевого населення. Індіанці масово гинули від завезених європейцями хвороб — віспи, холери, тифу, чуми тощо. Станом на 1630 р. у Центральній Америці залишилось лише 3% населення від того, що жило там у доколумбову еру.

Робота з історичними джерелами

Із «Історії Індій» Бартоломеу де лас Касаса (друга половина XVI ст.).

«Коли іспанці здобували індіанські поселення, жертвами їх ставали старі, діти та жінки... вони зганяли індіанців як баранів в огорожене місце і змагались один з одним, хто краще розрубає індіанця навпіл з одного удару...».

Робота з історичними джерелами

Із «Історії Індій» Бартоломеу де лас Касаса (друга половина XVI ст.).

Тих індіанців, які не загинули від меча чи хвороб, європейці намагалися обернути на рабів на золотих та срібних шахтах. Там вони масово помирали від непосильної праці. Для того, щоб їх замінити, до Америки почали завозити рабів з Африки, яких там вони купували на невільничих ринках, і у трюмах кораблів переправляли до Америки. У подорожі через океан виживала заледве половина «живого товару», але навіть це приносило работорговцям величезні прибутки. Від нестерпних умов існування, раби у Америці жили в середньому 5-6 років. Трансатлантична торгівля «живим товаром» тривала до XIX ст., і за підрахунками вчених, за 400 років з Африки було вивезено близько 400 млн людей.

- ▶ Як склалася доля місцевого населення Америки після завоювання європейцями?

*Хосе Еффіо
«Заснування
Ліма», 1897.
Ліма була
заснована
Франсиско
Пісарро*

- ▶ Кого можна побачити на картині?
- ▶ Якими художник зобразив представниць корінного народу? Чому?

Цікаво знати

У 1992 р. мільйони корінних мешканців Америки відмовились святкувати 500-річчя її відкриття Колумбом. «Для нас, індіанців, — кажуть вони, — взагалі немає мови про «зустріч цивілізацій», бо це було вторгнення, відчуження наших територій та колоніальне поневолення».

Висновки

Великі географічні відкриття спричинили важливий і неоднозначний вплив на розвиток як європейських країн, так і відкритих європейцями континентів. В Америці європейці розпочали жорстоке завоювання місцевих народів, яке так і назвали — Конкіста. Внаслідок цього було зруйновано розвинені цивілізації інків, майя та ацтеків, від завезених європейцями хвороб загинуло більш ніж 90% місцевого населення. Внаслідок завоювань іспанців у Новому Світі сформувалася найбільша в тогочасному світі іспанська колоніальна імперія, що простягалася від Вогняної Землі в Південній Америці до верхів'їв річки Ріо-Гранде в Північній Америці.

Запитання та завдання**I**

1. Як ви розумієте термін «доколумбова Америка»?
2. Поясніть значення терміну «Конкіста».
3. Хто такі Ернан Кортес та Франсиско Пісарро?
4. Вкажіть, на які території поширювалась цивілізації ацтеків та інків.
5. У який спосіб Ернанові Кортесу вдалося зруйнувати імперію ацтеків? Якою була його подальша доля?
6. Як Франсиско Пісарро зумів завоювати інків?

II

1. Які наслідки мало прибуття конкістадорів для місцевого населення Америки?
2. Поміркуйте та висловіть власні припущення, з якою метою конкістадори вирушали до Америки
3. Поміркуйте, як пов'язані Конкіста та колонізація.
4. Дидактична гра «Дерево пізнання». Учні складають 1–3 запитання до матеріалу параграфу, які вони подають учителю на аркушах паперу. Найзмістовніші з них учитель прикріплює до дошки, після чого учнівству пропонується дати на них відповіді.
5. **Обговоріть у парах.** Дайте оцінку діям конкістрадорів під час завоювання Мексики та Перу. Ким, на вашу думку, були конкістадори — поширювачами християнської цивілізації чи жорстокими завойовниками?
6. **Обговоріть у групах.** З якими народами зустрілися європейці в результаті Великих географічних відкриттів? Чому цю зустріч учені назвали «зустріччю цивілізацій»? Поміркуйте, чому багато представників місцевого населення відмовляються святкувати дату відкриття Колумбом Америки.

Запам'ятайте дати:

1492 р. — відкриття Америки Христофором Колумбом.

1498 р. — відкриття Васко да Гамою морського шляху до Індії вздовж узбережжя Африки.

1519–1522 рр. — перша навколосвітня подорож Фернана Магеллана.

XVI — XVII ст. — доба Великих географічних відкриттів.

1519 р. — зруйнування Ернаном Кортесом держави ацтеків.

1532 р. — завоювання Франсиско Пісарро імперії інків.

А тим часом в Україні...

1489, 1492 рр. — перші писемні згадки про козаків.

1505 р. — закріпачення селян на українських землях у складі Польщі.

1529 р. — ухвалення Першого Литовського статуту.

§ 3. Економіка ранньомодерної доби

Пригадайте:

1. Де пролягали основні торгові шляхи між Європою і Сходом до XVI ст.?
2. Яким було ставлення європейців до місцевого населення Америки?

1. Наслідки Великих географічних відкриттів для Європи

Ви вже знаєте, що події, які увійшли в історію під назвою Великі географічні відкриття, призвели до докорінних змін у житті народів Південної та Центральної Америки. Конкістадори зруйнували їхні цивілізації, а саме населення обернули на рабів, яких примушували працювати на плантаціях та золотих і срібних шахтах. Награбовані багатства вони вивозили до Європи, перш за все Іспанії та Португалії.

Великі географічні відкриття справили величезний вплив на економічне життя всієї Європи. Якщо раніше головні торговельні шляхи пролягали через Середземне й Балтійське моря, то тепер вони перемістилися в океани. Виникла світова торгівля, торговельні шляхи пов'язували цілі континенти.

Теперішній вигляд Портобелло — укріплень на території сучасної Панами, звідки відпливали іспанські галеони, навантажені сріблом

Сучасний малюнок. Конкістадори конвоюють вантаж срібла, добутого на шахтах в Андах

Для того, щоб перевозити золото та срібло з Америки, іспанці створили новий тип корабля — галеон.

Унаслідок завоювань у Південній та Центральній Америці було встановлено владу іспанців та португальців (у Бразилії). Завойовані землі вони перетворювали на **колонії** — території, економічно й політично залежні від **метрополії** — держави, яка володіла колоніями. Першими створили колоніальні імперії Португалія та Іспанія, згодом — Нідерланди, Англія, Франція. Володіння колоніями приносило країнам-колонізаторам величезні прибутки. Боротьба між європейськими державами за колонії стала причиною колоніальних війн — конфліктів між європейськими державами за володіння в Америці, Африці, Азії.

У Європі у 40-х рр. XVI ст. ціни на багато товарів, перш за все хліб, почали зростати. Цей процес не припинявся до кінця століття. В середньому щороку продукти дорожчали приблизно на 1,5 %. Для тогочасних людей, які звикли до того, що ціни взагалі ніколи не змінювалися, це стало потрясінням. Згодом це явище назвали «**революцією цін**». Причиною такої дорожнечі було те, що кількість золота та срібла, завезеного до європейських країн, особливо Португалії та Іспанії, з Америки, була надзвичайно великою. За приблизними підрахунками, до 1600 р. вона становила близько 186 т золота і 16 тис. т срібла. Це призвело до знецінення золотих і срібних грошей.

 Галеони

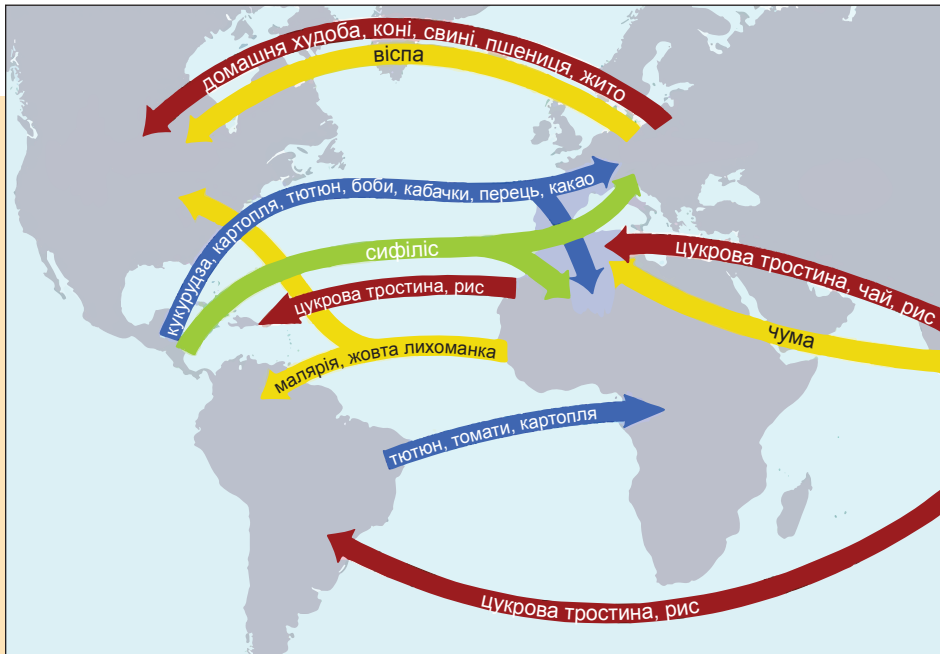
! **Колоніальні війни** — збройні зіткнення між великими державами за перерозподіл колоній.

! **«Револуція цін»** — знецінення грошей внаслідок падіння вартості золота і срібла.

У різних країнах Європи ціни зростали по-різному. Найбільше і найшвидше це відбулося в Іспанії, де станом на кінець XVI ст. ціни зросли у п'ять разів порівняно з початком століття. В інших країнах — Англії, Нідерландах, німецьких землях — зростання почалося зі середини століття, і не було таким стрімким. У середньому ціни в Європі зросли у 2,5 раза.

Срібна іспанська монета XVI ст.

Явище обміну тваринами, рослинами та хворобами між Азією і Європою, з одного боку, та Америками — з іншого, називають Колумбів обмін або Великий обмін.

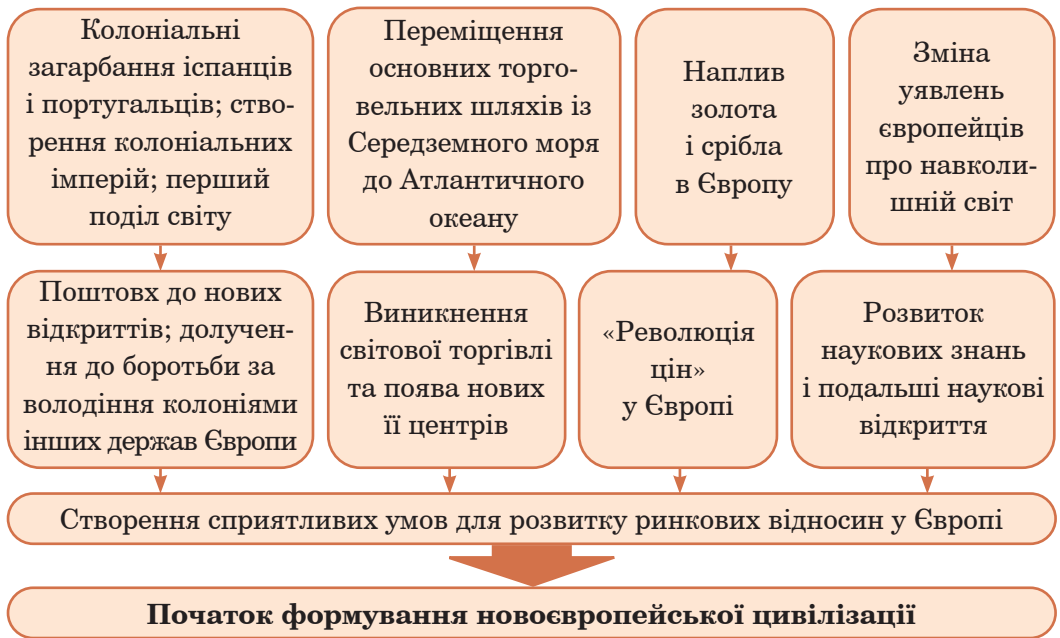
- Прослідкуйте, які відомі вам рослини та тварини потрапили до Європи з Америки.

Великі географічні відкриття змінили звичну для європейців картину світу. Вперше вони відчули, наскільки величезним і різноманітним є світ.

- Що таке «революція цін»? Якими були її наслідки? Хто виграв, а хто програв від неї?
- Охарактеризуйте зміни у торгівлі, що відбулися внаслідок Великих географічних відкриттів.
- Який вплив Великі географічні відкриття мали на Європу?

2. Зародження ринкової економіки. Мануфактури

На початку XVI ст. завдяки торгівлі товарами з колоній європейські купці змогли накопичити великі статки. Проте вкласти ці гроші в справу, наприклад відкрити власне виробництво, їм було дуже важко. На той час основними виробниками більшості товарів, які міщани використовували у побуті, були цехові об'єднання майстрів. Вони мали величезний вплив у містах і перешкоджали відкриттю нових підприємств. Крім того, цехові правила визначали розміри майстерень, кількість верстатів і працівників, об'єм виготовленої продукції і таким чином обмежували розвиток виробництва.

Наслідки Великих географічних відкриттів для Європи

- ▶ Спираючись на матеріали схеми та матеріали підручника, вкажіть, що дало поштовх для розвитку сприятливих умов для розвитку ринкових відносин у Європі. Поясніть, як ви розумієте поняття «ринкові відносини».

За таких умов купці вкладали свої кошти в банківську сферу. У той час у містах Європи розвинулася мережа банківських контор та бірж, на яких укладали угоди, здійснювали різноманітні торговельні операції. Для зручності у взаємних розрахунках використовувалися цінні папери, платіжні доручення, розписки. Згодом розвиток банківської справи сприяв і торгівлі, і бізнесу.

Банкіри та купці поступово перетворилися на одну з найвпливовіших сил суспільства, при цьому залишаючись представниками непривілейованого третього стану, який, на відміну від духівництва і знаті, повинен був сплачувати податки. Проте їхня реальна влада й значення в суспільстві стали набагато вагомішими: нерідко вони навіть позичали гроші королям, щоб збіднілі монархи могли вести війни, утримувати свій почет.

- ▶ Чому заможні люди у Європі вкладали гроші у банківську справу?
- ▶ Як існування цехового устрою перешкоджало розвитку виробництва?

Луї Хаге «Стара Біржа в Антверпені», XIX ст. Стара Біржа існувала у ранньомодерні часи. Фрагмент

Робота з історичними джерелами

Опис біржі в Антверпені, залишений італійським купцем
Лодовіко Гвіччардіні

3. Розвиток мануфактурного виробництва

Унаслідок Великих географічних відкриттів європейці почали по всьому світу створювати колонії та відкривати факторії. Такі поселення потребували промислових виробів (вироби із заліза, інструменти), які там дуже високо цінувалися, адже їх не можна було виробити на місці. Тому продавати такі товари в колоніях стало вигідною справою.

Доставки золота та срібла з колоній призвели до збільшення кількості грошей у людей, а отже, їх можливості щось придбати. Так з'явився попит. Щоб його задовольнити, тобто виробити більше товарів, купці та банкіри, почали вкладати гроші у підприємства — **мануфактури**, де за плату працювали наймані працівники.

Власник мануфактури купував сировину, розподіляв обов'язки між працівниками та продавав готовий товар. Працівник підприємства виконував лише певну операцію, на якій він спеціалізувався. Після цього заготовка виробу передавалася наступному робітникові. Так тривало до тих пір, поки виріб не був готовий. Цей принцип називався **поділ праці**. Завдяки поділу праці працівники на мануфактурі виготовляли значно більше виробів, ніж у ремісничій майстерні. На мануфактурі кожен робітник виконував лише одну операцію над майбутнім виробом. Наприклад, при виробництві порцелянового посуду один місив глину, інший — формував, наприклад, глечики, третій — прикрашав уже готові вироби. Такий **поділ праці** скорочував час виробництва порівняно з тим, коли одна людина виготовляла один виріб від початку до кінця. Праця на мануфактурах була ручною — всі знаряддя і механізми були простими і здебільшого приводились в дію м'язовою силою людини або тварини.

На мануфактурі кожен робітник виконував лише одну операцію над майбутнім виробом. Наприклад, при виробництві порцелянового посуду один місив глину, інший формував, наприклад, глечики, третій — прикрашав уже готові вироби. Такий поділ праці зменшував витрати часу на виробництво у порівнянні з тим, коли одна людина виготовляла один виріб від початку до кінця. Праця на мануфактурах була ручною — всі знаряддя і механізми були простими і здебільшого приводились в дію м'язовою силою людини або тварини.

Порцеляновий глечик,
виготовлений на
мануфактурі Медічі у
Флоренції, 1560-ті рр.

Робота з історичними джерелами

**Опис централізованої мануфактури (переказ уривка твору
Томаса Ділоні «Приємна історія Джона Вінчкомба, званого
у свої молоді роки Джеком з Ньюберрі», 1594)**

- !** **Торговельний капітал** — фінансові ресурси, накопичені у результаті торгової діяльності. У XVI–XVIII ст. торговельний капітал накопичувався за рахунок колоніальної торгівлі.
- !** **Мануфактура** — велике підприємство, на якому використовувалися ручні знаряддя праці та існував поділ праці між робітниками.
- !** **Наймани працівники** — особисто вільні робітники, які працюють на підприємстві за плату.
- !** **Буржуазія** — соціальна верства, що складалася переважно із жителів міст, яка за власний кошт організовувала промислове виробництво та користувалась послугами найманих працівників.
- !** **Капітал** — гроші, які підприємець вкладає в розвиток виробництва задля отримання прибутку.
- !** **Капіталізм** — суспільно-економічний лад, за якого основними суспільними верствами стають наймані працівники і буржуазія. Остання володіє основними засобами виробництва і використовує найману робочу силу на своїх підприємствах.

Для того, щоб в містах обійти цехові обмеження, перші підприємці наймали робітників у сільській місцевості. Організатор купував сировину і знаходив робітників або робітниць. Він давав їм завдання, котрі вони виконували у себе вдома, використовуючи власні інструменти. Потім власник мануфактури збирав готові вироби і видавав робітникам платню. Такий тип виробництва називався **розсіяною мануфактурою**. Накопичивши гроші, підприємці організовували в містах централізовані мануфактури. На **централізованій мануфактурі** її власник знаходив приміщення і купував інструменти та обладнання. На централізованій мануфактурі робітники працювали разом, в одному приміщенні. Цехи на цей час вже теж перетворилися на мануфактури, де колишні підмайстри по суті були найманими працівниками.

Найчастіше мануфактурне виробництво використовувалось при виробництві тканин, у металургії, книгодрукуванні, виготовленні паперу, цукру, скла, фаянсу, порцеляни. У XVI–XVIII ст. мануфактури були основною формою промислового виробництва у Західній Європі.

Із появою мануфактур у Західній Європі з'явилися нові суспільні верстви — **наймані працівники** та **буржуазія** (від франц. *bourgeois* — городянин).

- ▶ Пригадайте, як були влаштовані середньовічні цехи. Поясніть відмінність між ними та мануфактурами.

4. Життя селян

У XVI ст. життя селян Західної Європи зазнало певних змін. За Середньовіччя селяни мали майже все необхідне для життя: знаряддя праці, помешкання, робоча худоба. Але земля, з якої вони годувалися, належала феодалу. Для того, щоб отримати у нього право працювати на цій землі, селяни сплачували йому ренту, виконували роботи на його користь і віддавали йому частину продуктів зі свого господарства. Тому сеньйору було потрібно, аби селяни не покидали його землю. Для того, щоб утримати селян у своєму господарстві, сеньйори позбавляли їх особистої свободи і прикріплювали до землі. Цей процес називався закріпаченням.

*Пітер Брейгель Старший «Жнива»,
1565 р. Фрагмент*

Поступово західноєвропейські феодали почали потребувати дедалі більше дзвінкої монети, а не виконання повинностей. Крім того, приходило розуміння, що вільна людина працює краще, аніж залежна. Тому стала поширеною практика надання селянам особистої свободи. Сеньйор вважався вже не захисником, якому селянин мусив коритися, а лише власником землі, за оренду якої потрібно регулярно сплачувати гроші.

Тож у ранньомодерну добу більшість європейських селян мешкала на невеликих фермах і за право обробляти землю, а також користуватися лісами, ставками тощо, сплачувала їй власникові грошову ренту. Її розмір майже всюди не змінювався століттями. У такий спосіб у XVII ст. багато селян стало достатньо заможними, аби орендувати більше земель і наймати бідних односельців, аби вони працювали на їхніх полях. Селяни самі вирішували, чим засівати поля і яких тварин розводити, залежно від своїх можливостей та того, що з виробленого та вирощеного було вигідніше продати на ринку.

У Франції майже всі селяни були орендарями, в Англії селяни та землевласники укладали різноманітні угоди про право володіння землею. В Іспанії половина селян була наймитами без власної землі, тому вони працювали у латифундіях знатних землевласників або на полях заможних селян-орендарів. Проте на схід від річки Ельба, де у Середні віки не було кріпацтва: у Речі Посполитій, Угорщині, Московії, Пруссії, навпаки, у ранньомодерну епоху процес закріпачення лише набирив обертів. Це було зумовлено тим, що тамтешні великі землевласники змушували селян працювати для того, щоб вирощувати зерно на продаж до країн Західної Європи, де внаслідок «революції цін» ціна на нього була стала високою.

- Як змінилося становище селян у ранньомодерну добу порівняно із епохою Середньовіччя? Як змінилися відносини селян із землевласниками?

5. Епоха винаходів і вдосконалень**🕒 Висновки**

У XVI — першій половині XVII ст. економічне життя європейців зазнало великих змін. Це було пов'язано з тим, що внаслідок Великих географічних відкриттів відбулася «революція цін», яка сприяла розвитку ринкових відносин. Це, у свою чергу, стало поштовхом для активного поширення мануфактурного виробництва. Розширення сфери ринкових відносин сприяло і змінам у житті селян. У Західній Європі збільшився прошарок селян, які орендувала землю, на якій вирощувала продукцію на продаж. На схід від Ельби, навпаки, відбувався процес закріпачення.

📌 Запитання та завдання**I**

1. Поясніть, як ви розумієте поняття «революція цін».
2. Як Великі географічні відкриття пов'язані із формуванням світової торгівлі?
3. Перелічіть відомі вам рослини та тварини, яких завезли у Європу з Америки. Висловіть власні припущення, як це вплинуло на повсякденне життя європейців.
4. Дидактична гра «Три речення». Трьома нескладними, але змістовними реченнями учень/ учениця має розкрити теми на вибір «Наслідки Великих географічних відкриттів для Європи», «Розвиток мануфактурного виробництва», «Революція цін» у Європі», «Зміни у житті західноєвропейських селян у ранньомодерну добу».
5. Заповніть пропуски у визначенні:
... — суспільно-економічний лад, за якого основними суспільними верствами стають ... і ..., яка володіє основними засобами виробництва і яка використовує найману робочу силу на своїх підприємствах.
6. Які винаходи та технічні вдосконалень було впроваджено у Європі XV–XVII ст.?

II

1. Що стало причиною «революції цін»? Які вона мала наслідки?
2. Як ви розумієте поняття «капіталізм» та «буржуазія»?
3. У чому полягає суть мануфактурного виробництва? Чим централізовані мануфактури відрізняються від розсіяних? Який з цих видів мануфактур поширився раніше?
4. Які зміни відбувалися під впливом поширення ринкових відносин у сільському господарстві західноєвропейських країн?

5. До якого з трьох середньовічних станів належали купці та банкіри? Обговоріть у парах, як це впливало на їхнє життя.
6. **Обговоріть у групах.** Як пов'язані між собою поява європейських колоній у Новому Світі, розвиток банківської справи, поширення мануфактур.

А тим часом в Україні...

1550-ті рр. — виникнення першої Запорозької Січі.

1578 р. — надання прав і привілеїв реєстровому козацтву. Формування нового стану суспільства.

XVI ст. — поширення фільваркового господарства, закріпачення частини селянства, господарське освоєння Дикого Поля.

§ 4. Повсякденне життя населення Західної Європи

Пригадайте:

1. Який вигляд мали середньовічні європейські міста?
2. Чим харчувалася більшість населення Європи у середні віки?

1. Населення Європи

Упродовж XVI – першої половини XVII ст. у Європі кількість населення значно зросла. Лише у XVI ст. вона збільшилася з 69 до 95–100 млн осіб. У першій половині XVII ст. темпи зростання зменшилися, і в середині століття населення європейських країн становило 110–115 млн осіб. Демографічний вибух пов'язують із практикою раннього заміжжя, багатодітністю, певним поліпшенням умов життя і раціоном харчування.

Проте середня тривалість життя людини становила 30–35 років. Більшість чоловіків доживало до 40–60, жінок — 20–40 років. Як і раніше, великою залишалася смертність новонароджених. Лише половина дітей досягала десятирічного віку. Багато жінок помирало при пологах. Це було пов'язано з відсутністю медичної допомоги, незнанням про правила гігієни. Лікарень у сучасному розумінні просто не існувало, подекуди в містах діяли притулки для людей з важкими хворобами, які на той час не вмiли лікувати.

Невідомий художник. «Портрет сім'ї купця П'єра де Мушерона», 1563 р.

Від міста до міста ходили натовпи безпритульних. Їх боялися, і міська влада намагалася не пускати їх за міські мури.

У людей не було уявлення про санітарію та гігієну. Медична наука не була розвинена, справжні причини хвороб та епідемій ніхто не вмів встановлювати. В містах скупчувалося багато людей, і епідемії серед них поширювалися миттєво. У XVI – першій половині XVII ст. окремі райони Європи неодноразово вражала епідемія чуми. Під час спалаху цієї хвороби в 1629–1631 рр., що охопив майже все Середземномор'я, загинула більш як половина міського населення. Німецькі землі чума спустошувала упродовж 1624–1630, 1634–1639, 1646–1648 рр. Її жертвами стало 60–75% населення. Значними були людські втрати від епідемій віспи, холери, тифу. Нові хвороби принесли з Америки. У європейців не було до них імунітету, тому вони масово гинули.

У неврожайні роки ще зберігалася загроза голоду. Крім того, люди гинули у війнах та принесених ними спустошеннях. За приблизними підрахунками, лише в XVII ст. Європа втратила у війнах 3 млн осіб. Кількість жертв значно зросла з початком використання вогнепальної зброї та поширення практики масових убивств мирного населення. Під час повстання в Нідерландах проти іспанського панування герцог Альба, який очолював каральну експедицію, повідомляв королю Філіппу VI: «Якщо я захоплю Алькмаар, то жодна істота не залишиться живою. Кожну горлянку буде перерізано ножем».

Отже, епідемії, голод і війни були головними чинниками, які обмежували зростання населення, впливали на рух народонаселення й повсякденне життя людини у XVI — першій половині XVII ст.

- ▶ Які чинники впливали на чисельність європейського населення у ранньомодерну добу?

2. Міста Європи змінюють свій вигляд

Більшість населення у ранньомодерну добу становили селяни — до 90 %, а міщани — лише 10–20% його кількості. Винятком були Нідерланди, де на невеликій території налічувалося близько 300 міст, а їхні мешканці становили 60% від загального складу населення.

Європейські міста зберігали середньовічний вигляд. Вони були невеликими — існували міста і по 200–500 осіб, а населення 2 тис. було цілком пристойним — відгородженими від навколишнього світу старовинними мурами, із вузькими вуличками, на яких навіть улітку не висихала багнюка й паслися свині. Звісно, існували й міста-велетні — Лондон, Париж, Амстердам, Флоренція.

Проте будь-яке місто не могло жити без села, яке забезпечувало його робочою силою та продуктами хар-

Сучасний вигляд французького будинку, зведеного у 1509 р.

чування. Більшість міщан мала земельні ділянки за межами міста, де вони вирощували овочі, виноград. У неврожайні роки міста закупували зерно з-за кордону — з Центрально-Східної Європи. Міста були головними торговими вузлами, в кожному обов'язково діяв ринок, а у великих містах при кварталах були свої дрібні ринки. Там селяни продавали власні товари. Раз на кілька місяців, або й частіше, влаштовували ярмарки, куди купці привозили товари з усієї Європи та світу.

Центральна частина міста була тим осередком, де мешкали заможні городяни, розміщувалися громадські споруди, собор, ратуша. Через брак місця для забудови дорожчали земельні ділянки в центрі міст, що стало причиною для спорудження багатоповерхових будинків. Зведені у XVI — першій половині XVII ст. споруди були дуже вузькими та високими. Вони будувалися з міцних матеріалів — каменю або цегли.

Будь-яке місто мало свої передмістя. Там у халупах, критих соломною, жили наймані робітники, бідні ремісники, селяни, які щойно потрапили до міста. В цих місцях існувала бідність, жебрацтво. Вулички передмість були небезпечними — ними вешталися і грабіжники. Особливо небезпечними були передмістя великих та портових міст.

Проте були і винятки. Європейці, що потрапляли до міст в Нідерландах середини XVII ст., дивувались чистоті їх мощених вулиць та тому, що господарі будинків їх микють.

► Коротко охарактеризуйте ранньомодерні міста.

3. Європейські житла

Протягом XVI — першої половини XVII ст. житло європейців майже не змінилося. На півдні Європи будинки зводилися з каменю, а на півночі — з дерева. У сільських оселях окремих кімнат зазвичай не було — всі члени сім'ї жили у спільному приміщенні. Для опалювання помешкання і приготування їжі використовувалися пічки і грубки. У селах їжу готували в казанах, що висіли над вогнищем, яке і обігрівало єдину кімнату, а їли переважно зі спільного посуду. Додаток була земляною, встеленою соломною. Меблів у селянській хаті було обмаль: простий стіл, лави, скрині для речей, на яких можна спати, один-два табурети. Селянські житла упродовж тривалого часу не змінювалися.

Житла міщан у ранньомодерний період зазнали певних змін. В Італії, Іспанії та Південній Франції з каменю будували житло і в Середні віки, але з XVI ст. кам'яні будинки з'явилися у містах на півночі Європи. У будинках зводилися каміни, які заможніші власники ще й прикрашали. На відкритому вогнищі камінів

Вид на ранньомодерний Лондон та знаменитий Лондонський міст, зведений ще у XII ст., висота будівель на якому іноді сягала 7-ми поверхів

готували їжу, але вони мало годилися для опалення взимку. Тому тогочасні кам'яні будинки часто були холодними. Будували печі та грубки, на яких також готували їжу.

Заможні міщани могли дозволити собі прозорі скляні вікна, а решта свої будинки затягували пергаментом або тканиною. Оскільки тоді ще не вміли виготовляти великих листів скла, то вікна склалися з маленьких скляних квадратиків. У більшості випадків вікна не відчинялися, тому й будинки не провітрювалися.

Підлогу в заможних будинках викладали з дерева або з розмальованих кахлів. Стелі почали прикрашати, покриваючи їх гіпсом та ліпниною, а стіни — шпалерами з тканини або паперу. Спочатку вони прикрашали будинки простих міщан, які були не в змозі оббити стіни своїх осель коштовними тканинами або вкрити дерев'яними різьбленими панелями, а згодом набули популярності й серед знаті. І в багатих, і в бідних будинках панував звичай взимку встеляти підлогу соломною, а влітку — квітами та духмяними травами.

Багато звичних для нас меблів з'явилося саме в ранньомодерний час. Порівняно з попередніми роками, меблі стали легшими і витонченішими. Меблі та речі були свідченням заможності господаря. Коштовний посуд виставляли на спеціальних підставках — мисниках. Різноманітні речі та одяг зберігали у скринях, котрі прикрашали орнаментом і розписом. Італійські меблярі, які вважались у Європі законодавцями моди, першими почали ставити свої скрині вертикально. Так у XVI ст. з'явилася шафа. Переваги шафи над скринею були великі:

Сучасний вигляд англійської кімнати з меблями першої половини XVII ст.

*Пітер Артсен
«Багата
кухня», 1570 р.*

► Як ранньомодерний художник розуміє багату кухню?

речі тепер можна було розкласти на окремих полицях і легко відшукати в разі потреби. Ще один винахід італійців прикрасив у XVII ст. кімнату господаря будинку: це був кабінет, умебльований столом із численними шухлядами для зберігання паперів і дрібничок та обов'язковим таємним сховком для коштовностей — секретером. Стояли тут зручні стільці.

Заможні європейці в XVI ст. вже влаштовували у своїх оселях спеціальні ванні кімнати. Їх появу в будинках спричинило те, що люди боялися відвідувати раніше популярні міські лазні. Це було пов'язано з поширенням нової небезпечної хвороби — сифілісу, завезеної до Європи після відкриття Нового Світу. Проте рівень гігієни більшості населення був надзвичайно низьким, а увага багатіїв про неї взагалі була майже комічною.

- ▶ Яким було житло європейців різного достатку у ранньомодерний період?

Цікаво знати

У 1601 р. донька іспанського короля Філіппа II Ізабелла дала обітницю не змінювати сорочки доти, доки її чоловік — намісник Нідерландів Альбрехт — не підкорить місто Остенде. Як свідчить її почет, принцеса лишалася вірною своїй обітниці до 1604 р., коли, нарешті, місто було захоплене.

- ➔ Про які риси тогочасного побуту свідчить описана ситуація?

4. Європейська кухня XVI–XVII ст.

Як і в часи середньовіччя, у XVI — першій половині XVII ст. у Європі не зникла загроза голоду.

Щоденне меню, хоч і різнилося на півночі та півдні континенту, але все одно і там, і там лишалося вкрай одноманітним: основою повсякденної їжі був хліб і каша — 70% раціону. Пшеничний хліб могли собі дозволити лише заможні люди. Більшість населення півдня Європи споживала хліб і кашу з ячменю або проса, на півночі вживали житній хліб. Цікаво, що європейці добре знали рис, з якого варили каші та навіть намагались випікати хліб. Картопля та кукурудза у Європі стали поширеними аж наприкінці XVIII ст.

Споживання м'яса у ранньомодерну добу зменшилось. Його їли більше в «диких» районах, де землеробство було менш розвиненим. Простий народ до хліба і каші додавав деякі овочі: боби, ріпу, цибулю, капусту, а м'ясо їв не свіжим, а у вигляді солонини або копченостей. Культури, при-

*Шафа з мисником,
XVII ст.*

Цікаво знати

Правила гарного тону в XVI–XVII ст. рекомендували брати м'ясо не всією рукою, а трьома пальцями. А для того, щоб не обпекти руки, потрібно було одягати до обіду рукавички. Також правила етикету пропонували не плювати у тарілку, користуватися хустинкою для носа, а не рукавом, і не витирати жирні пальці об своє волосся.

Яків ван Хульдсонк «Натюрморт з лимонами, апельсинами та гранатом», 1620. Всі ці фрукти, як і порцелянова миска, потрапили до Європи зі Сходу

- Як ця картина відображає економічні зв'язки Європи з рештою світу?

везені з Нового світу, поки не увійшли до їхнього раціону, за винятком тютюну.

Харчування заможних людей було значно різноманітнішим. Окрім того, з'явилося поняття етикету. Столи стали накривати скатертинами. Кожен гість мав свої тарілку, ложку і ніж, а згодом почали використовувати і виделки.

Щонайперше на столі привертала увагу величезна кількість страв з дичини та м'яса. Їх готували з чималою кількістю прянощів. Наприкінці XVII ст. захоплення прянощами пішло на спад. Страви прикрашалися, тому гарні манери вимагали спочатку помилуватися виглядом страви перед тим, як почати її їсти. Страви почали смакувати і цінувати за їхню вишуканість, а не кількість.

Як і раніше, звичним напоєм європейців півдня залишалося виноградне вино, а півночі — пиво. Також стали популярними міцні горілчані напої, які європейці називали «палаючими винами».

На десерт подавали зварені в цукрі фрукти або горіхи. У XVI – першій половині XVII ст. європейці стали споживати більше цукру завдяки його надходженню з колоній у Новому світі. Для бідних людей цей продукт залишався недоступною розкішшю, а для заможних — популярними ласощами.

Невідомий автор «Чоловік, що розтирає шоколад», 1680-ті. У той час шоколад — напій, який європейці привезли з Нового світу — був надзвичайно популярним

Важливе місце в раціоні європейців посідала риба (протягом релігійних постів). Рибу їли ту, що була найближче: на водоймах — річкову, на узбережжі — морську. Для решти були «тверда, як дерево» сушена тріска та солоні оселедці.

Загалом традиційні страви та продукти, які в різних країнах готувала основна маса населення (не найбідніші і не найзаможніші), стали основою для утворення національних кухонь Нідерландів, Англії, Франції.

Отже, раціон більшості європейців у XVI — першій половині XVII ст. зазнав мало змін. Основою харчування був хліб. Водночас серед заможних людей почала зароджуватися «висока кухня», розпочалося формування національних кухонь.

Робота з історичними джерелами

Англійське суспільство другої половини XVII ст. за книгою «Опис Англії» (1587 р.) Вільяма Гаррісона

«Англійські аристократи не знають жодної міри у споживанні м'ясних страв. Не минає дня, щоб на їхньому столі, крім яловичини, баранини, телятини, м'яса ягнят, козлятини, свинини, кролячого м'яса, каплуна, поросяти..., не було ще м'яса оленя чи лані, а також різноманітної дичини й риби, а на додачу до них різноманітні делікатеси, що на них не біднішає «солодка» рука португальця, який мандрує морями.

... Джентльмени й купці харчуються майже однаково: під час зустрічі кожен задовольняється 4, 5 чи 6 стравами, або, можливо, 1, 2 чи 3, переважно тоді, коли немає того, хто міг би скласти їм компанію за столом. Їхнім слугам призначається забезпечення продуктами харчування, окрім залишків від панського столу, що ніколи не подаються вдруге. Ремісники і селяни найбільше цінують те м'ясо, яке можуть легше знайти і швидше приготувати... Їхню їжу переважно складають страви із яловичини і м'яса, яким торгує м'ясник, а саме: баранини, телятини, свинини, м'яса ягняти тощо. Цього м'яса є вдосталь на найближчих ринках, як і зельцу, холодцю, шинки, фруктів, фруктових пирогів, великої кількості птиці, масла, яєць тощо.

Ці останні (я маю на увазі селян) також зловживають їжею, особливо під час свят і весіль, коли просто неможливо уявити, скільки споживають м'яса. Хліб у країні роблять із того зерна, яке дає земля. Проте дворянство зазвичай забезпечує себе вдосталь пшеничним хлібом, тоді як слуги та бідні сусіди задовольняються житнім або ячмінним, а за часів дорожнечі — хлібом із бобів, гороху чи вівса, або з усього цього разом і ще з додаванням жолудів, тому що дістати нічого кращого вони не можуть».

1. Яким був обід англійського аристократа, купця і селянина?
2. Як впливало зростання цін на раціон харчування людей?

5. Мода

У XVII ст. у Європі народжується мода. Поширилося правило не просто одягатися, а слідувати моді, змінюючи щорічно фасони суконь і камзолів. Але це стосувалося лише знаті та заможних міщан. Одяг бідняків і селян залишався незмінним: селяни мали один незмінний робочий одяг і святкове вбрання, що переходило від батьків до дітей.

Мода — нетривале панування певних смаків в одязі та інших сферах життя великих груп людей.

Заможні європейці стали тими суспільними верствами, завдяки яким у XVI — першій половині XVII ст. запанувало царство моди. Його основне правило — мати можливість змінювати гардероб відповідно до конкретних обставин. Отже, це правило встановилось у Європі наприкінці XVII ст. Відтоді мода поширювалась у світі в своєму новому значенні: не відставати від сучасності.

Сприйняття суспільством моди стало свідченням його готовності до змін і перетворень.

У Європі щороку мінялися фасони одягу; штани і плащі ставали то довгими, то короткими; рукави вузькими або широкими; коміри то нагадували жорна млинів, то перетворювалися на ледь помітну смужку. Зміни в моді були свідченням того, хто на той момент був популярним у Європі.

Законодавцем моди ставав той, ким найбільше захоплювалися європейці.

Наприкінці XV — на початку XVI ст. законодавцями мод у Європі були італійці. Пишний костюм доби італійського Відродження із широкими рукавами, золотим і срібним шиттям, парчею, бавовною та оксамитом був прикладом для значної частини європейських країн. У XVI ст. у вищих верствах суспільства набув популярності суворий, застібнутий аж до верху чорний костюм, запроваджений іспанцями. Він неначе символізував переваги «всесвітньої» імперії католицького короля. На початку XVII ст. поширився нідерландський стиль — комір із мережива та обов'язковий капелюх із високою тулією. Він уособлював економічне зростання нової європейської держави — Нідерландів. Проте і цей стиль не втримався довго. Його замінив французький костюм із яскравим шовком і вільним кроєм.

Наслідкування моди поступово перетворилося з примхи на стимул розвитку суспільства. Завдяки їй розвивалися виробництво, торгівля, виникали нові мануфактури й галузі виробництва.

Висновки

Населення країн Європи в XVI — першій половині XVII ст. зростало повільно, що обумовлювалося епідеміями, голодом і війнами.

У повсякденному житті європейців відбулися зміни: з'явилися зручні меблі, харчування більшості європейців у цей час поліпшилося, на їхніх столах з'явилися нові продукти. Також у цей час у Європі відбувалося народження моди.

Бартоломей ван дер Хельст «Портрет пані у чорному шовку з віялом». У XVII ст. так звані «голландські мережива», як на зображеній жінці, були надзвичайно модними

Андреас Бікер «Портрет бурмістра Амстердама», 1620 р. Такі коміри, як на зображеному чоловіку, називали «жорнами», бо вони нагадували жорна — величезні круглі камені з отвором посередині, що перемелювали зерно на борошно у млинах

↓ Запитання та завдання

I

1. Як змінювалася чисельність населення Європи протягом XVI — першої половини XVII ст.? Які чинники впливали на це?
2. Коротко охарактеризуйте повсякденне життя заможних і простих європейців у XVI — першій половині XVII ст.
3. Як зміни у повсякденному житті європейців пов'язані з Великими географічними відкриттями?
4. Як у ранньомодерну добу змінилися правила поведінки за столом?
5. Розгляньте наведені у підручнику ілюстрації. Які деталі ранньомодерного побуту ви на них помітили?
6. Поміркуйте, хто більше слідував моді — селяни чи міщани. Свою думку обґрунтуйте.

II

1. Що змінилось у вигляді європейських міст ранньомодерної доби? У чому полягала їхня схожість із середньовічними містами?
2. **Робота у парях.** Складіть умовний портрет життя буржуа 1-ої половини XVII ст. Уявіть та опишіть його або її сім'ю, житло, раціон, одяг. Поміркуйте, які заняття ця людина могла мати. За потреби скористайся додатковими джерелами.
3. **Обговоріть у групах.** Які верстви населення, на вашу думку, першими відчували зміни у своєму повсякденному житті? Свою позицію обґрунтуйте.
4. Чим житло тогочасних європейців нагадує сучасне?
5. Уявіть, що ви мешкаєте у європейському місті XVI ст. Складіть меню свого буденного і святкового обіду.
6. Яку роль відігравала мода в розвитку ранньомодерного суспільства?

А тим часом в Україні...

Поширення національної страви — борщу, тривало формування української національної кухні.

**Практична робота за розділом I «Великі географічні відкриття та становлення капіталістичних відносин»
(на вибір учителя / учительки)**

Узагальнення знань за розділом I «Великі географічні відкриття та становлення капіталістичних відносин»

ВИСОКЕ ВІДРОДЖЕННЯ. РЕФОРМАЦІЯ В ЗАХІДНІЙ ЄВРОПІ

§ 5. Гуманізм та Високе Відродження

Пригадайте:

1. Яке місце посідала Церква в культурному житті середньовічної Європи?
2. Як виникли і розвивалися ідеї раннього гуманізму?
3. Пригадайте видатних представників раннього Відродження.

1. Високе Відродження

Із середини XIV ст. серед митців і мислителів італійських міст розпочався рух за відродження культури античних Греції та Риму. Ці пошуки засновувались на ідеях гуманізму — визнання самоцінності людини, її права на вільне мислення і розвиток своїх здібностей. Так виникла культура Відродження, або, французькою мовою, Ренесансу. Діячі цієї епохи мали різнобічні зацікавлення: вони поєднували заняття живописом, скульптурою, архітектурою, літературою, музикою, точними науками, філософією. Їхня творчість стала основою для розвитку європейської ранньомодерної культури.

- ❗ **Відродження** — філософсько-культурний рух, що зародився в Італії XIV ст. на основі ідей гуманізму та мистецтва античності.
- ❗ **Гуманізм** — (від латин. *humanus* — людяний, людський) — визнання цінності людини як унікальної особистості, її права на вільне мислення та розвиток своїх здібностей.
- ❗ **Секуляризація** — (від лат. *saecularis* — мирський) — в історичній науці вилучення будь-чого із церковного, духовного відання і передача його під світське начало.

Період найвищого розквіту культури Відродження називають **Високим Відродженням** (кінець XV — перші десятиліття XVI ст.) — «золотого віку» італійської літератури, образотворчого мистецтва, філософії та науки. Це були часи «титанів Відродження», які змінили розуміння світу та місця людини в ньому.

- ▶ Що таке Відродження?
- ▶ Назвіть хронологічні межі доби Високого Відродження.

2. Леонардо да Вінчі (1452–1519)

Чи не найобдарованішою людиною Відродження вважається флорентієць Леонардо да Вінчі. Все життя він наполегливо вивчав різні науки. Цікавився математикою, анатомією, різними галузями техніки, передбачив винайдення вертольота, танка, підводного човна, парашута.

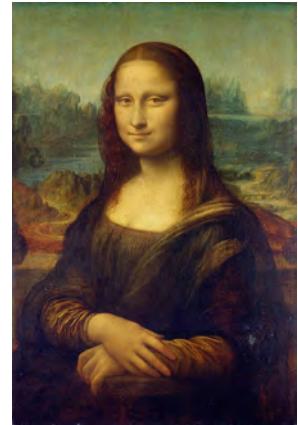
Леонардо був і чудовим художником. Загалом він написав близько півтора десятка картин. Леонардо постійно шукав чогось нового, експериментуючи. Він вдивлявся в обличчя людей, прагнучи зрозуміти їхній внутрішній світ і перенести на свої картини. Живопис був для нього засобом пізнання світу.

Леонардо створив фреску на біблійну тему «Таємна вечеря» (1495–1497). У її основі лежить євангельський сюжет про те, як під час вечері перед стратою Христос повідомив учням, що один із них зрадить його. Поста-ті та обличчя учнів Христа передають всю гаму емоцій, вражених такою несподіваною звісткою.

Мабуть, найвідомішим твором Леонардо є «Джоконда», вона ж відома як «Мона Ліза». Це портрет дружини купця дель Джокондо. Цей твір вважають першим у західноєвропейському живописі психологічним портретом. Живописець зумів зосередити увагу глядача не на зовнішній привабливості Мони Лізи, а на її внутрішньому світі. Неповторною вважається усмішка Джоконди.

- Назвіть найвидатніші твори Леонардо да Вінчі.

 Робота з історичними джерелами
Із записів Леонардо да Вінчі

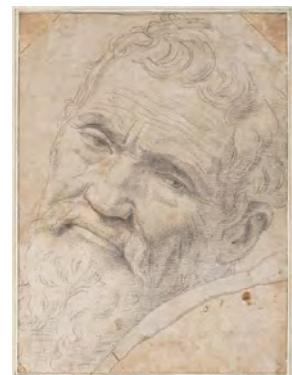

*Леонардо да Вінчі
«Портрет пані Лізи
дель Джокондо»
1503–1505 рр.*

3. Мікеланджело Буонаротті (1475–1564)

Мікеланджело зробив людину головним персонажем своїх творів. Пейзажі його не цікавили — лише зображення прекрасного людського тіла. У своєму величому мармуровому «Давиді» він, у супереч біблійному сюжету, зобразив не хлопчика, а юнака у розквіті сил, сповненого титанічної сили. Ця статуя стала водночас і символом повернення до мистецтва античного бачення краси, й ідеалом нової людини, втіленням непохитної волі та могутності.

Розписуючи стелю Сікстинської капели, Мікеланджело самостійно з 1508 по 1512 р. розписав фресками на біблійні сюжети 600 м² стелі на висоті 18 м. Проте його

*Даніеле да
Вольтерра «Портрет
Мікеланджело»*

композиції були далекими від традиційного релігійного змісту, а радше — вони звучали гімном людській величчю та красі. Таку ж силу й натхнення вклав він у виконання мармурової статуї Мойсея для надгробка папи Юлія II.

- ▶ У яких видах мистецтва уславився Мікеланджело? Перелічіть його найвидатніші твори.
- ▶ За потреби скориставшись додатковими джерелами, визначте, яким чином у творчості Мікеланджело проявилися гуманістичні ідеї.

4. Рафаель Санті (1483–1520) і Тиціан Вечелліо (1477–1576)

Рафаеля Санті називають світлим генієм італійського Відродження, який спромігся поєднати дух античності з духом християнства. За своє коротке життя Рафаель зміг зробити дуже багато. Декілька років він керував будівництвом собору Св. Петра в Римі, вкрив фресками стіни багатьох залів папського палацу у Ватикані, створив чудові портрети своїх сучасників. У його творах відтворено найтонші відтінки людських почуттів, духовну та фізичну красу персонажів. Новий ідеал людини він передавав у портретах і численних зображеннях Мадонн.

Вершиною творчості Рафаеля вважають створену у 1513 р. «Сікстинську Мадонну». Перед нами не просто Мадонна, а жінка, матір. У створенні узагальненого образу ідеальної, але все ж таки людини — головний сенс творчості Рафаеля.

Тиціан Вечелліо вважається неперевершеним майстром портрету. Тиціан ще не досяг тридцятиліття, коли його було визнано найкращим художником Венеції. Він приділяв увагу як біблійним сюжетам («Христос і Магдалина», «Покладання в труну»), так і античним («Тарквіній та Лукреція», «Викрадення Європи»).

У своїй творчості Тиціану вдавалося відтворювати різні риси характеру героїв: велич, скушість, підозрілість, лицемірство, хитрість тощо. Найвідомішими його роботами є портрети кардинала Іпполіто Медічі та кінний портрет Карла V Габсбурга, який вважається взірцем парадного портрету. Творчість Тиціана мала великий вплив на майстрів нової мистецької епохи — бароко.

- ▶ Назвіть відмінності, які ви помітили у творчості Рафаеля Санті і Тиціана.

Мікеланджело
Буонарроті «Мойсей»
1513–1515 рр.

Рафаель Санті
«Сікстинська мадонна»,
1512–1514 рр.

Тиціан «Марія
Магдалина, що
кається», 1565 р.

5. Архітектура доби Відродження

Культура італійського Відродження сприяла й великим змінам в архітектурі. Споруди часів вирізняються симетричністю та гармонією пропорцій, досягнутим завдяки тому, що архітектори доби Відродження спиралися на зразки Античності, а також на технічні вдосконалення своєї епохи.

У часи Ренесансу в Італії було збудовано чимало вілл, які стали символом епохи в архітектурі.

Розвиток архітектури Італії доби Високого Відродження пов'язаний із Донато Браманте (1444–1514), який визначив напрями її розвитку у XVI ст. Його творчість пов'язана з Римом. Туди Браманте як головного архітектора міста запросив сам папа Юлій II. Річ у тім, що глава Католицької церкви вирішив перебудувувати Рим. За проєктом Браманте у 1506 р. розпочалося спорудження собору Святого Петра в Римі — головного храму католицького світу. Проте збудувати собор Браманте не встиг. За дорученням папи Павла III Мікеланджело доопрацював проєкт, за яким будівництво було завершено 1590 р. Собор Святого Петра є зараз найбільшою церковною спорудою не тільки в Італії, а й в усьому світі. Висота храму — 132 м.

- Назвіть найвидатніше творіння Браманте.

6. Франсуа Рабле (бл. 1493–1494)

Гуманізм віднайшов свої прояви і в літературі. Традиційна народна культура та ідеали Відродження поєдналися у книзі французького письменника Франсуа Рабле (1493–1553) «Гаргантюа і Пантагрюель». Це — книга-казка, головними героями якої є велетень Гаргантюа та його син Пантагрюель. Велетні — звичні персонажі французьких казок, проте в давні казки та легенди Рабле вклав новий зміст. Він безжально, з використанням народного гумору, висміяв звичаї та життя феодалів, Католицької церкви, схоластів і Папи Римського.

*Вілла Фарнезе, XV ст.
Сучасний вигляд*

- Які ознаки ренесансної архітектури ви можете простежити на зображенні вілли?

*Собор Святого Петра у Римі.
Сучасний вигляд*

*Невідомий художник
«Портрет Франсуа
Рабле», XVI ст.*

На противагу суспільству, в якому жив, письменник вигадав монастир Телем, де був єдиний закон — «Роби те, що хочеш». У цьому монастирі кожен мав можливість духовно вдосконалюватися та творити добрі діла. Рабле описав вигадані краї, у яких сучасники, тим не менш, вгадували знайомі їм реалії.

Після появи цієї книги проти Рабле виступила Католицька церква, і її було заборонено. Тим не менш, це не завадило популярності цього твору.

- ▶ Висловіть власні міркування про те, що висміював у своєму творі Франсуа Рабле.

7. Нікколо Макіавеллі (1469–1527)

Одним із найбільш суперечливих мислителів доби Відродження є **Нікколо Макіавеллі** (1469–1527). Дискусії довкола того, як розуміти його трактат «Державець», не вщухають і досі.

Одні вважають мислителя безпринципним негідником, інші — реалістом, який насмілювався зобразити світ таким, яким він був насправді.

У творі «Державець» Макіавеллі поставив питання про те, як саме правитель має керувати державою та як співвідносяться мораль і влада. Він вважав, що влада належить тому, хто зуміє її взяти. Державець — поєднання таланту і хитрощів — має постійно зважати на реальний стан речей і забути про будь-які докори сумління. Сумління може лише заважати правителю в його діяльності.

Макіавеллі одним із перших висунув ідею, що держава створюється не Богом, а людьми. У своєму творі мислитель радив правителю піклуватися про підтримку народу, оскільки в іншому разі, з настанням небезпеки, в нього не буде прихильників. Він розумів і те, що для забезпечення своєї влади правитель мусить вдаватися до непопулярних заходів. Тому Макіавеллі радив переможцеві, який захопив державу, одразу вжити таких заходів, щоб не повертатися до цього згодом.

На природу людської натури Макіавеллі дивився дуже тверезо. Він твердив, що люди хтиві, боязливі, схильні до зради. Для того щоб успішно керувати, правитель має використовувати ці людські риси у своїх інтересах: залучати до себе людей обіцянками й подарунками, зіштовхувати противників, аби не дати їм об'єднатися.

Католицька церква рішуче засудила його твір, як і більшість правителів європейських країн, при тому, що самі вони діяли так, як описано в цій книзі.

- ▶ Охарактеризуйте основні принципи політики правителя, сформульовані Нікколо Макіавеллі.

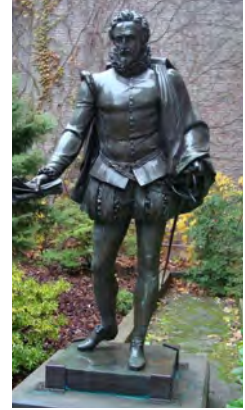
*Санті ді Тіто
«Портрет Нікколо
Макіавеллі», 1537 р.*

8. Гуманізм Мігеля Сервантеса де Сааведри

Творчість Мігеля Сервантеса де Сааведри (1547–1616) вважають вершиною іспанської літератури XVII ст. Це той автор, який заслужив визнання і любов читачів свого світу лише однією своєю книгою: «Хитромудрий ідальго Дон Кіхот Ламанчський». Головний герой роману, дворянин Алонсо Кіхано (Дон Кіхот), що уявив себе мандрівним лицарем, мріяв відродити лицарство тоді, коли його часи вже давно минули. Дон Кіхот намагався благородно та справедливо жити у реальному світі: він прагнув захищати нещасних і карати їхніх кривдників. Мета його вчинків була сповнена шляхетності. Проте Дон Кіхот зазнавав лише невдач.

Сервантес був гуманістом, і це знайшло відображення в образі Дон Кіхота: «Нехай сльози бідняка, — казав Дон Кіхот, — викличуть у тебе за однаково сильного відчуття справедливості більше співчуття, ніж скарги багатія». У цих словах — відлуння думок, що були занадто сміливими, навіть небезпечними в Іспанії XVII ст. У романі поруч із Дон Кіхотом його вірний товариш — селянин Санчо Панса. Він часто буває незграбним, смішним, але водночас є носієм народної мудрості. Роман «Дон Кіхот» став великою книгою великого письменника, який усім своїм серцем любив людей.

► Поміркуйте, як саме гуманізм проявився у творі Сервантеса.

Пам'ятник Дон Кіхоту в Нью-Йорку. Сучасний вигляд

9. Еразм Роттердамський

Під впливом італійських міст мистецтво Відродження та ідеї гуманізму поширилися в країнах Північної Європи. Проте тут на становлення нової культури вирішальний вплив мала не антична спадщина, а християнство. Нові ідеї прокладали собі шлях у боротьбі з офіційним релігійним вченням Католицької церкви, готуючи ті зміни у духовному житті людей, що відбудуться в роки Реформації.

Видатним гуманістом і представником Північного Відродження став Еразм Роттердамський (1466 або 1469–1536). Його діяльність пов'язана з багатьма європейськими країнами — Англією, Нідерландами, німецькими, італійськими й швейцарськими містами. У своїх літературних творах він розглядав християнство як вищий етап морального розвитку людства, підготований попереднім періодом античної культури й науки. Саме античність, на його думку, надала важливого значення людяності й людській гідності у загальному процесі морального самовдосконалення.

У своїх сатирах «Похвала глупоті», «Просто розмови» Еразм Роттердамський викривав паскудність, формалізм, догматизм і відсутність будь-якого розумного початку — «глупоту» в усіх сферах життя — політичній, церковній, культурній. Як один з найвищих проявів глупоти він засуджував війну.

► Як Еразм Роттердамський ставився до християнства?

10. Північне Відродження у живописі

Північним Відродженням називають культуру Ренесансу в країнах, розташованих на північ від Італії: Нідерландах, Франції, Англії, німецьких землях. Ви вже ознайомилися з мислителями та літераторами Північного Відродження — Еразмом Роттердамським та Франсуа Рабле.

► Що ви пам'ятаєте про творчість цих людей?

У північноєвропейському мистецтві поєдналися впливи італійського Відродження, фольклору та християнства. У другій половині XV ст. розквітло образотворче мистецтво Нідерландів, а кінець XV — перша половина XVI ст. стали «золотою добою» для німецьких земель.

Ян ван Ейк (1385–1441) був одним з перших художників, хто почав малювати олійними фарбами. Його картини вражають деталізованістю, але при цьому вони не захащені дрібницями. Основою його творчості були картини на релігійні сюжети, але також він майстерно виконував портрети. Однією з найвідоміших його картин є «Портрет подружжя Арнольфіні». На ній зображено подружжя заможних міщан, що стоять на порозі кімнати.

Ієронімус Босх Триптих «Сад земних насолод», фрагмент

Ян ван Ейк «Портрет подружжя Арнольфіні», 1434 р.

Одним з найвідоміших і найдивовижніших нідерландських художників є **Ієронімус Босх** (бл. 1460–1516). Його творчість є вкрай неоднозначною, і дослідники вже давно намагаються зрозуміти той глибинний зміст, який вкладав він у свої творіння. У триптиху «Сад земних насолод» він зобразив біблійний Рай, де все живе перебуває у злагоді й радості, а в «Спокусах Святого Антонія» — момент його життя, коли злі сили намагалися збити Св. Антонія з обраного шляху. У своїй творчості Босх порушував як «вічні проблеми», так і злободенні.

Ганс Гольбейн Молодший (1497(1498)–1543) досяг небаченої доти майстерності та реалізму у створенні портретів. Він був придворним художником англійського короля Генрі VIII.

На картинах **Пітера Брейгеля Старшого** (1525(1530)–1569) зображено сцени з народного життя та фольклору. Чи не тому на них красиве існує поряд із потворним, а радість — із трагедією. Незвичайним є його полотно «Нідерландські приказки», де зображено буквально розуміння народних висловів. Сценка, де чоловік намагається зістригти шерсть зі свині, як з вівці, ілюструє приказку «багато галасу, мало шерсті» (багато слів, мало роботи), над ними чоловік в обладунку з ножем в зубах (приказка «озброєний до зубів») надягає на шию kota великого дзвоника («чіпляти на kota дзвоника» — робити справу, яка не принесе користі).

Чільне місце в німецькому мистецтві цієї доби посідає **Альбрехт Дюрер** (1471–1528). Він вирізнявся характерною для майстрів Відродження різноманітністю вподобань: цікавився анатомією, математикою, інженерною справою, живописом і виготовленням гравюр.

Дюрер написав багато портретів відомих сучасників, що жили і діяли в ті буремні роки в Німеччині. Особливої майстерності Дюрер досяг у мистецтві гравюри. Він, використовуючи відомі біблійні сюжети, вкладав у них новий зміст. Відома серія його гравюр, присвячена біблійному сюжету Апокаліпсису.

► Назвіть видатних представників Північного Відродження.

*Пітер Брейгель Старший
«Мисливці на снігу», 1565 р.*

*Альбрехт Дюрер
«Автопортрет», 1498 р.*

*Гравюра Альбрехта
Дюрера «Заяць», 1502 р.*

Висновки

Майстри італійського Високого Відродження своєю творчістю сприяли поширенню в європейському суспільстві нових ідеалів, нових поглядів на людину та її місце в навколишньому світі. Для Північного Відродження було притаманне звернення до проблем, що хвилювали тогочасну людину, умов її повсякденного життя, непевності в сьогоденні.

Запитання та завдання

I

1. Укажіть хронологічні рамки Високого відродження.
2. Охарактеризуйте особливості культури Відродження. Які особливості мало Північне Відродження порівняно з італійським?
3. Якою була архітектура доби Високого Відродження? Назвіть видатні зразки архітектури цього періоду.
4. Як ви розумієте поняття «гуманізм»? Перелічіть видатних митців та мислителів-гуманістів.
5. Чим уславився Еразм Роттердамський?
6. У чому полягала суть поглядів Макіавеллі на державу і владу?

II

1. Поясніть значення терміна «секуляризація». Спробуйте навести приклади цього явища у мистецтві Високого Відродження.
2. Уявіть, що вам доручено завдання підготувати музейну експозицію «Високе Відродження» або «Північне Відродження» на вибір. За потреби скориставшись додатковими джерелами, підготуйте добірку з 8–10 експонатів, які б розкривали цю тему. Свій вибір обґрунтуйте. Якою була архітектура доби Високого Відродження? Назвіть видатні зразки архітектури цього періоду.
3. Використовуючи додаткові джерела, підготуйте доповідь або презентацію про одного з митців епохи Відродження або про його твір.
4. Коротко охарактеризуйте творчість митців Північного Відродження.
5. Складіть таблицю «Титани італійського Високого Відродження».

Митець	Роки життя	Видатні твори	Характерні особливості стилю

6. Визначте спільні та відмінні риси, притаманні творчості «титанів» італійського Високого Відродження.

А тим часом в Україні...

1450–1494 рр. — життя та діяльність Юрія Дрогобича (Юрія Котермака, Георгія з Русі).

§ 6. Реформація та релігійні війни

Пригадайте:

1. Що ви знаєте про історію Священної Римської імперії?
2. Охарактеризуйте роль Церкви у середньовічному суспільстві.

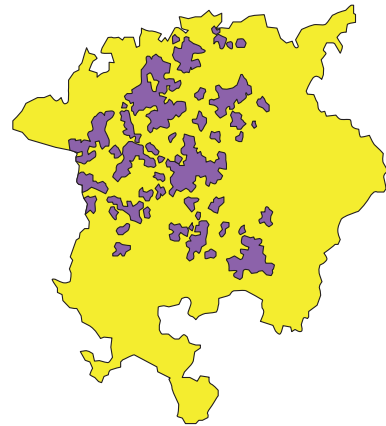
1. Католицька церква напередодні Реформації

У житті Західної Європи Католицька церква відігравала провідну роль, також вона була надзвичайно впливовою політичною організацією. Вона контролювала тогочасну освіту — без дозволу Папи не міг відкритися жоден університет. Церква володіла багатьма землями у різних європейських країнах. Так, у німецьких землях Священної Римської імперії їй належала третина від усіх земельних володінь, копальні та навіть цілі міста.

Проте авторитет Католицької церкви і римських Пап підірвали корупція та симонія (узаконена купівля церковних посад). Церковна еліта вела надзвичайно розкішне життя. Наприклад, улюбленими розвагами папи Лева X (1513–1521), який походив із заможної італійської родини Медічі, були полювання та бенкети. На них він витрачав всі свої доходи та навіть кошти, накопичені попередніми Папами. Для того, щоб наповнити спустошену скарбницю, Лев X наказав розпочати продаж **індульгенцій**.

! **Індульгенція** — (лат. *indulgentia*, від *indulgeo* — дозволяю) у римо-католицькій церкві документ, яким Церква «звільняє» вірянина від покарання за гріхи.

Така поведінка церковнослужителів викликала невдоволення і в простого народу, який порівнював власне скромне існування із життям священників та особливо епи-

Карта церковних володінь у Священній Римській імперії на поч. XVI ст.

- Як наведена карта характеризує становище Католицької церкви в німецьких землях?

Приклад надрукованої індульгенції, до якої у відповідні пропуски в тексті від руки вписувалось ім'я покупця, XVI ст.

скопів, і у видатних людей, які не бачили у поведінці духівництва належного християнського смирення.

Найбільше негативні сторони діяльності Католицької церкви були помітними у німецьких землях Священної Римської імперії. Ці території заповнили продавці індульгенцій, «реліквій» та різні збирачі коштів на користь Церкви. Продаж індульгенцій був настільки масовим, що на заздалегідь друкованих бланках просто вписувалось ім'я покупця. Ціна тогочасної індульгенції залежала від важкості гріха. Ця практика викликала величезне обурення серед населення.

- ▶ Що таке індульгенція?
- ▶ Поміркуйте, що саме у Католицькій церкві початку XVI ст. викликало найбільше невдоволення у вірян.

2. Мартін Лютер і початок Реформації

За переказами, **31 жовтня 1517 р.** німецький богослов **Мартін Лютер** (1483–1546) опублікував аркуш, що містив 95 тез, які критикували Католицьку церкву та Папу Римського, а також містили власне бачення Лютером християнської віри. Саме з публікації Мартіном Лютером своїх «95 тез» у Європі розпочалося явище Реформації, яке розтягнулося на багато десятиліть і докорінно змінило життя європейців.

Цікаво знати

Вважається, що Мартін Лютер оприлюднив свої «95 тез», прикріпивши їх 31 жовтня 1517 р. до воріт замкової церкви у Віттенберзі. Проте сучасні історики припускають, що цієї події насправді не було. Однією з причин вони вказують те, що така дія з боку Лютера була б великим виявом неповаги до власника замку та місцевого єпископа, а Лютер, навпаки, виступав за мирну перебудову Церкви. Крім того, вчені дослідили, що людина, яка вперше згадує про те, що Лютер нібито прибив «95 тез» до дверей церкви, не була свідком тих подій.

Мартін Лютер стверджував, що людині для відпущення гріхів не потрібно купувати індульгенції, бо вони не гарантують прощення. Очищення людини від гріхів здобувається лише щирим каяттям і Божою милістю. Для християнина головне — не обряди і показовість, а щира віра. Також Лютер проповідував, що єдиним авторитетом у справах віри є Святе Письмо, а всі інші правила і канони, розроблені Церквою, є «людськими вигадками». Він виступав проти вшановування ікон, розкішного прикрашання храмів та пишних відзначень церковних свят, спеціальних коштовних облачень для священників.

Католицька церква засудила позицію Лютера. Його оголосили єретиком і відлучили від Церкви. Проте прості люди в німецьких землях, а також деякі місцеві правителі підтримали Лютера.

Лукас Кранак
Старший «Портрет
Мартіна Лютера»,
1529 р.

Так вчення Мартіна Лютера (його називають **лютеранство**) стало підґрунтям для **Реформації**, яка згодом охопила різні верстви населення та різні країни.

Протиборство між послідовниками ідей Лютера (згодом їх почали називати **протестантами**) та Церквою і її прихильниками переросло у війну, яку невдало намагався приборкати сам імператор Священної Римської імперії. Зрештою, аж у 1555 р. в місті Аугсбург сторони протистояння уклали **Аугсбурзький релігійний мир**. За ним визнавалося рівноправ'я католицьких та протестантських володарів у німецьких землях. Він формулювався за принципом: «**чия влада, того й віра**».

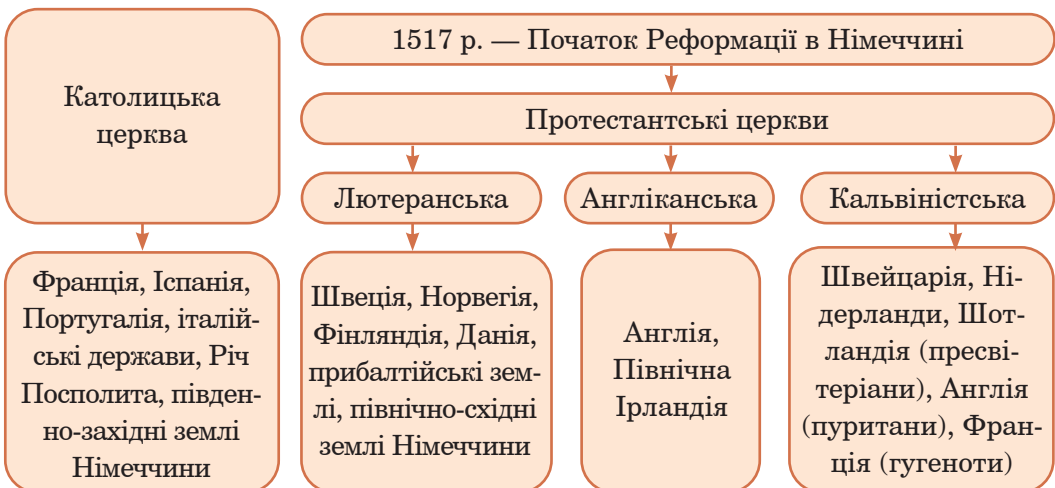

Видання Біблії, перекладеної Лютером. На той час богослужіння велися незрозумілою простому народові латиною, Лютер же виступав за переклад Біблії німецькою мовою і здійснив цей переклад, який вдалося видати у 1522 р.

► Сформулюйте основні принципи лютеранства.

- !** **Реформація** — церковно-релігійний і суспільно-політичний рух, що виник у XVI ст. у країнах Західної і Центральної Європи та виступав за оновлення Церкви на євангельських принципах і проти зловживань папської влади.
- !** **Протестантизм** — один з основних (поряд із католицизмом і православ'ям) напрямів у християнстві, що виник внаслідок Реформації у XVI ст. Його вихідними формами були лютеранство, кальвінізм та англіканство.
- !** **Лютеранство** — напрям протестантизму, що виник у ході Реформації в Німеччині в XVI ст. У його основі лежить учення Мартіна Лютера.

Поширення Реформації в Європі

3. Жан Кальвін і кальвінізм

Ідеї Реформації поширилися за межі німецьких земель, у тому числі до Швейцарії. Тут центром реформаційного руху стала Женева. Її мешканці підтримали лютеранських проповідників і змусили католицьке духовництво залишити місто.

У 1541 р. до Женеви переїхав француз **Жан Кальвін** (1509–1564). Він став релігійним і політичним лідером міста і залишався ним до своєї смерті.

! **Кальвінізм** — напрям протестантизму, що виник у процесі Реформації у Швейцарії в XVI ст. У його основі лежить учення Жана Кальвіна.

Кальвін розробив учення, в основі якого була ідея про божественне призначення. Він уважав, що доля кожної людини заздалегідь визначена Богом, і лише він вирішує, потрапить людина до пекла чи до раю. Але вона все одно має працювати і накопичувати гроші. Якщо є шанс отримати прибуток, то його потрібно використати — стверджував Кальвін. Він уважав багатство й успіх у справах ознакою Божого благословення, і навіть виправдовував лихварство. Погляди Кальвіна прийшлися до смаку в тих країнах, де розвивалось підприємництво. Вони стали основою для формування свідомості ділової людини цієї та наступних епох.

Невідомий художник
«Жан Кальвін», XVII ст.

Вчення Кальвіна поширилося на інші землі. Нідерланди прийняли кальвінізм. Прихильники течії були також у Польщі та Угорщині. **Пресвітеріани** в Шотландії були кальвіністами так само, як і **гугеноти** у Франції та **пуритани** в Англії. Причому пуритани-емігранти в подальшому мали великий вплив і на боротьбу англійських колоній у Північній Америці за незалежність.

У Женеві Кальвіністська церква контролювала всі сфери життя. Там було заборонено танці, пісні, святковий одяг, прикраси. За будь-які провини людей жорстоко карали. Відомо, що за рішенням Кальвіна було страчено семирічного хлопчика за те, що він ударив свою матір. Тих жителів Женеви, які не бажали коритися новим порядкам, позбавляли громадянських прав і виганяли з міста, навіть страчували.

► Визначте основні принципи кальвінізму. Де був центр його поширення?

4. Реформація у Франції

У 20-ті рр. XVI ст. у Франції почали поширюватися реформаційні ідеї, які тут з'явилися ще до вчення Лютера, але згодом його вчення сприяло їхньому розвитку та поширенню. У Південній Франції з'явилося чимало прихильників кальвіністського вчення, яких називали **гугенотами**. Проте більшість французів кальвінізм не підтримала. У Франції Католицька церква залишала-ся символом єдності країни.

! **Релігійні війни** — збройний конфлікт між представниками різних релігійних груп.

На зламі 50–60-х рр. XVI ст. Франція програла у виснажливих Італійських війнах. Розрахунки французьких дворян на те, що у результаті цих війн вони матимуть воєнну здобич, нові землі та посади, не виправдалися. До того ж «революція цін» призвела до різкого зменшення їхніх прибутків. У цій ситуації ідеали Реформації приваблювали дворянство насамперед можливістю захопити церковні землі. Водночас ті, хто залишався вірними королю та Католицькій церкві, розраховували отримати у винагороду за свою вірність володіння противників.

Так серед французької аристократії утворилося два угруповання: католики на чолі з герцогами Гізами та гугеноти під проводом принців Бурбонів, яким належало королівство Наварра на кордоні Франції та Іспанії. Між цими двома угрупованнями тривали війни 36 років (**1562–1598**) й отримали назву **гугенотських (релігійних) війн**.

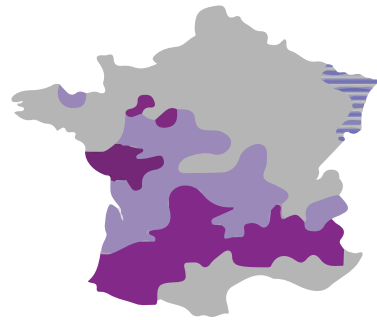
► Як у Франції називали прихильників кальвінізму?

Приводом до початку війн стало вбивство гугенотів у містечку Вассі. **1 березня 1562 р.** герцог Гіз, проїжджаючи зі своїм загоном через нього, напав на гугенотів, які зібралися відправляти богослужіння. Було вбито 23 особи та майже 200 поранено. Католицький Париж зустрів Гіза як героя. Францію охопило полум'я релігійної війни.

У ході неї гугеноти розгорнули боротьбу за зміну королівської династії та у **1576 р.** на півдні Франції створили справжню гугенотську державу — Конфедерацію з окремими органами правління, податками, військом. Її очолив Анрі Наваррський.

У **1585 р.** було створено Лігу — федерацію північно-французьких католицьких міст. Її очолив Анрі Гіз, який висунув претензії на французьку корону. Так країна розкололася на дві частини: гугенотський південь і католицьку північ. Обидва табори вели боротьбу між собою й водночас виступали проти короля.

Закінчилося це тим, що короля Франції Анрі III вбив релігійний фанатик, і в країні запанувало беззладдя. Налякані ситуацією в державі, дворянство та буржуазія погоджувалися визнати королем Анрі Наваррського, але поставали до нього вимогу перейти у католицизм. Анрі відповів на це словами, що відразу

Території Королівства Франції:

- контрольовані гугенотами
- де проживали і католики, і гугеноти
- контрольовані католиками
- де проживали лютерани

Релігійна ситуація у Франції XVI ст.

- За допомогою карти охарактеризуйте поширення різних конфесій у Франції XVI ст.

стали крилатими: «Париж вартий меси!» (меса — католицька церковна відправа) і погодився стати католиком. У 1594 р. він став королем **Анрі IV (1594–1610 рр.)**.

Варфоломіївська ніч

Гугенотські війни завершилися виданням у **1598 р. Нантського едикту**. Католицизм визнавався панівною релігією у Франції, але гугеноти отримали дозвіл вільно сповідувати свою віру та утворювати релігійні громади в усіх містах, окрім Парижа. Вони могли займати будь-які державні посади. Як гарантію здійснення цієї угоди гугеноти зберігали на півдні 200 фортець із гарнізонами та 25-тисячну армію. Значення Нантського едикту полягало в тому, що він поклав край війнам між католиками і гугенотами, надав останнім свободу віросповідання та її гарантії.

- ▶ Між якими двома таборами точилися релігійні війни у Франції? Назвіть очільників кожного з них.

Висновки

На початку XVI ст. неналежна поведінка католицьких церковнослужителів викликала велике невдоволення у всіх верств суспільства різних країн. Це невдоволення виразив німецький священник Мартін Лютер, який опублікував свої «95 тез», у яких засуджував продаж індульгенцій та висловив своє бачення християнської віри. Так розпочалася Реформація — рух, що відкидав авторитет Католицької церкви та виступав за повернення до Біблії як єдиного джерела віри.

На території німецьких земель і Франції протистояння між протестантами та католиками вилилося у тривалі громадянські війни. У німецьких землях це протистояння припинилося з укладенням Аугсбурзького релігійного миру, що проголошував принцип «чия влада, того й віра», у Франції — Нантського едикту, який запроваджував принцип терпимості стосовно гугенотів.

Запитання та завдання

I

1. Коли в німецьких землях розпочалася Реформація? Яка подія вважається її початком?
2. Хто такий Мартін Лютер? Засновником якого релігійного руху він став?
3. Який принцип можна вважати основним для кальвінізму?
4. Поясніть, як ви розумієте термін «протестантизм».
5. Кого у Франції називали гугенотами?
6. У яких країнах внаслідок поширення Реформації встановилася Лютеранська церква?

II

1. Охарактеризуйте основні положення поглядів Лютера.
2. В яких країнах у ранньомодерну епоху поширився кальвінізм?
3. Поясніть, як твердження протестантів про те, що єдиним джерелом віри є Біблія, пов'язане з тим, що вони перекладали її текст національними мовами, наприклад німецькою, французькою.
4. Поясніть, як ви розумієте вислів Анрі IV (Анрі Наваррський) «Париж вартий меси!».
5. **Обговоріть у парах.** Як ви розумієте та чи погоджуєтесь із твердженням «Вчення Кальвіна стало основою для формування свідомості ділової людини цієї та наступних епох»?
6. **Робота у групах.** Порівняйте Аугсбурзький релігійний мир та Нантський едикт. Чи є у них щось спільне?

Запам'ятайте дати:

1517 р. — виступ Мартіна Лютера проти продажу індульгенцій; початок Реформації в Німеччині.

1555 р. — укладення Аугсбурзького релігійного миру.

А тим часом в Україні...

1529 р. — ухвалення I Литовського статуту.

§ 7. Контрреформація

Пригадайте:

1. Що таке єресь? 2. Поясніть значення поняття «Реформація».

1. Контрреформація

Реформація стала величезним потрясінням для Католицької церкви. Цілі країни розривали свої зв'язки з Папою Римським: Англія, Швеція, Данія, Норвегія, частина населення Франції, німецьких земель, Чехії та Угорщини перейшла у протестантизм.

Коли виникла небезпека поширення протестантських ідей в Італії, папа **Павло III** (1534–1549 рр.) у 1542 р. створив Конгрегацію верховної інквізиції — суд, який мав боротися з поширенням єресі, а протестантизм Католицька церква вважала однією із єресей. Папа наказав викорінювати найменші прояви єресі, «...у жодному разі не діяти м'яко, ніколи не сумніватися, і якщо для прикладу іншим буде потрібно покарання — робити це без вагань». Так «залишки лютеран» і «прибичники еразмізму» засуджувалися інквізицією до спалення.

У 1559 р. за наказом папи було видано «Індекс заборонених книг». Перелічені в «Індексі...» книжки вилучались і спалювалися на площах разом із портретами авторів. Винним у читанні або переховуванні заборонених книг загрожував суд інквізиції. Цей список постійно оновлювався і проіснував до 1566 р. Крім творів Жана Кальвіна та Мартіна Лютера, до цього переліку потрапили твори чи не всіх тогочасних філософів і вчених: Миколая Коперника, Еразма Роттердамського, Рене Декарта, Томаса Гоббса та багатьох інших.

Водночас служителі Католицької церкви розуміли, що потрібно не лише боротися з «єрессю» протестантизму, але й те, що їхня власна Церква терміново потребує реформ. Так розпочався рух за оновлення Католицької церкви, який отримав назву **Контрреформація** (1545–1648 рр.).

Папа Римський доручив раді церковних учених розробити проєкт реформи для зміцнення Католицької церкви. Затвердити цю реформу мав церковний собор, який зібрався в місті Тренто (*лат.* Tridentum) (Італія). **Триденський собор** працював із перервами упродовж **1545–1563 рр.** На ньому також затвердили основні догмати, які й зараз визначають обличчя сучасного католицизму.

! **Контрреформація** — заходи, здійснювані Католицькою церквою в 40-х рр. XVI — 60-х рр. XVII ст. з метою власного оновлення і протидії поширенню протестантизму.

! **Церковний собор** — зібрання вищих церковних сановників для вирішення ключових питань церковного устрою.

У ході Контрреформації зміцнили та впорядкували структуру Католицької церкви, заборонили продаж індульгенцій, встановили єдині правила ведення богослужінь, ухвалили рішення про відкриття семінарій — навчальних закладів для майбутніх священників. У 1582 р. провели календарну реформу — запроваджено **григоріанський календар**, яким зараз послуговуються у більшості країн світу.

► Що таке Контрреформація?

2. «Товариство Ісуса» (орден єзуїтів)

Особливу роль у боротьбі проти Реформації відіграло «Товариство Ісуса», або орден єзуїтів (від лат. Jesus — Ісус), створене іспанським дворянином **Ігнатієм Лойолою** (1491–1556). Орден єзуїтів заснували у 1534 р., а статут затвердили указом Папи Римського у 1540 р.

Завданнями єзуїтів було поширення католицизму в усьому світі, католицька освіта та наукові дослідження. Головною особливістю ордену була жорстка дисципліна, яка передбачала повне підкорення його членів керівникам. Накази зверхників належало виконувати без вагань, навіть якщо треба було вчинити смертний гріх, і почувати себе вільним від відповідальності. За вчинки підлеглих відповідали лише їхні керівники. Така організація дозволяла ордену діяти надзвичайно ефективно, у найкоротші терміни досягати поставленої мети, використовуючи будь-які методи.

Езуїтська мораль

Статут езуїтів дозволяє їм так звану «пристосуванську мораль» — їм було дозволено вести світське розкішне життя, не розкривати свою приналежність до ордену, якщо це було потрібно для справи поширення католицизму. Крім того, езуїти були освіченими людьми, яких спеціально навчали переводити суперечки на власну користь. Це призвело до виникнення поняття «езуїтство» у значенні «хитрість, підступність».

Одним із основних напрямів діяльності ордену було місіонерство — поширення католицизму поза межами Європи: в Америці, Індії, Африці, Південно-Східній Азії, Китаї, Японії. Характерним було те, що езуїти намагалися не втручатись у місцеві звичаї і традиції, а узгоджувати їх із вимогами християнської релігії. Іноді вони навіть ставали на захист місцевого населення від європейців-колонізаторів. Так, вони вимагали від адміністрації португальських та іспанських колоній в Америці не перетворювати корінне населення на рабів.

Езуїти зібрали багато цінних відомостей про життя та звичаї народів, серед яких проповідували. Крім того, вони досліджували мови цих народів. Езуїти першими уклали японсько-португальський словник та граматики японської і в'єтнамської мов, розпочали вивчення санскриту. У 1594 р. в Макао (сучасний Китай) езуїти відкрили колегію, яка, крім іншого, стала центром вивчення китайської та японської мов.

Іншим важливим напрямом у діяльності ордену була освітня діяльність. 2/3 всіх організацій «Товариства Ісуса» в XVII–XVIII ст. склали школи та університети, а 4/5 від загальної кількості його членів були студентами й викладачами. У своїх навчальних закладах езуїти досягли високого рівня освіти, надавали ґрунтовні знання з предметів, водночас виховуючи учнів у дусі католицизму. Їхньою метою було через вплив на молодь поступово змінити ставлення в суспільстві до Католицької церкви. І справді, у тих країнах, де протестантизм зазнавав поразки, його переможцем був учитель-езуїт.

Езуїтські навчальні заклади діяли і на території України: у Фастові, Львові, Острозі, Барі, Кам'янці, Перемишлі (сучасна Польща) та багатьох інших містах. У 1661 р. король Ян II Казимир надав Львівській езуїтській колегії права університету, який став першим вищим навчальним закладом в українських землях.

- ▶ Якою була мета створення ордену езуїтів?

«Езуїти (зліва у темному одязі) на прийомі в індійського падишаха Акбара». Фрагмент ілюстрації до «Акбар-наме», XVII ст.

Висновки

Поширення Реформації змусило Католицьку церкву, з одного боку, активізувати заходи з придушення протестантизму, який вона вважала ерессю, а з іншого — розпочати рух за своє оновлення. Цей рух отримав назву Контрреформація. Зміцнення та об'єднання Церкви, упорядкування догматів, правил богослужінь, запровадження освітніх закладів сприяло відновленню її могутності і навіть розширенню впливу на деякі країни. Одним із головних знарядь Контрреформації стало «Товариство Ісуса», основним завданням якого було поширення католицизму в усьому світі.

Запитання та завдання

I

1. Поясніть значення терміну Контрреформація.
2. Вкажіть причини та наслідки Контрреформації.
3. З якою метою було створено орден єзуїтів?
4. Яке значення для Католицької церкви мав Тридентський собор?
5. Чому єзуїти приділяли велику увагу освіті та вихованню молоді?
6. Як ви розумієте поняття «місіонерство»?

II

1. Дайте коротку характеристику явищу Контрреформації.
2. З якою метою, на вашу думку, Католицька церква створила «Індекс заборонених книг»?
3. Як запровадження освітніх закладів для майбутніх священників (семінарій) мало допомогти в оновленні Католицької церкви?
4. Чому, на вашу думку, серед усього іншого Католицька церква реформувала і календар?
5. **Обговоріть у парах.** Поміркуйте, з якою метою єзуїти активно займалися вивченням культури корінних народів Азії та Америки.
6. **Робота у групах.** Поміркуйте, чому Католицька церква вважала протестантизм ерессю.

Запам'ятайте дати:

1545–1648 рр. — період Контрреформації.

1545–1563 р. — Тридентський церковний собор.

1534 р., 1540 р. — заснування та затвердження «Товариства Ісуса».

А тим часом в Україні...

1574 р. — видано перші друковані книги «Буквар» та «Апостол».

1575 р. — заснування єзуїтської колегії в Ярославі (сучасна Польща).

1581 р. — видано перший друкований переклад Біблії церковнослов'янською мовою.

§ 8. Культура бароко.

Народження нової європейської науки

Пригадайте:

1. Вкажіть особливості культури Відродження.
2. Які характерні риси були притаманні розвитку науки у Середньовіччі?

1. Особливості мистецтва бароко

Наприкінці XVI ст. в Італії народився стиль **бароко** (від *італ.* barocco — вибагливий, химерний), який у XVII ст. поширився іншими європейськими країнами. Він став настільки популярним, що XVII ст. нерідко називають «століттям бароко». Мистецтво епохи бароко було започатковане у папському Римі, а його виникнення пов'язане з поширенням ідей Контрреформації. Видовищність і яскраві художні засоби мали підкреслювати грандіозність і всесильність Католицької церкви. У барокових творах головна увага приділяється людським пристрастям і почуттям. Чуттєвий і емоційний характер бароко, у якому митець зображував пристрасті та контрасти, справляв велике враження на глядача.

Сучасний вигляд барокової церкви Скальці у Венеції, XVII ст.

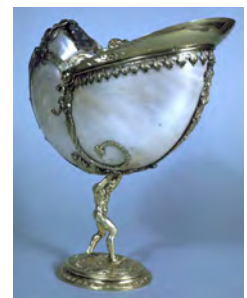
- !** **Бароко** (від *іт.* barocco — примхливий, химерний) — доба у мистецтві країн Європи, колоніальної Центральної і Південної Америки кінця XVI — середини XVIII ст.

Найвідомішими майстрами живопису епохи бароко вважаються Рембрандт ван Рейн, Пітер Пауль Рубенс та Дієго Веласкес. Також завдяки творчості письменника Мігеля Сервантеса доба бароко стала «золотим століттям» іспанської літератури.

- ▶ Де зародилося мистецтво бароко?

2. Художники доби бароко

Одним із найвідоміших барокових митців є **Рембрандт ван Рейн** (1606–1669). У 30-ті рр. XVII ст. він був найпопулярнішим художником Нідерландів. Відомим його

Келих з наутилу-сом, виготовлений в Нідерландах, XVI ст.

зробила картина «Анатомія доктора Тульпа» — груповий портрет доктора Тульпа і його учнів. Рембрандт уперше, створюючи груповий портрет, вирішив відмовитися від традиційної композиції, де всі персонажі стоять одна біля одної, позуючи художнику. Картина мала величезний успіх. У своїй творчості він не боявся відходити від усталених норм, чим незмінно дивував сучасників. Його найвідомішими творами є «Анатомія доктора Тульпа», «Нічна варта», «Повернення блудного сина», «Даная», численні портрети, у тому числі членів сім'ї художника.

- ▶ Чим особлива картина Рембрандта «Анатомія доктора Тульпа»?

Пітер Пауль Рубенс (1577–1640) був центральною фігурою фламандського мистецтва XVII ст. Спільною рисою, що об'єднувала фламандське мистецтво з нідерландським, була любов до життя в усіх його проявах. Однак якщо на картинах нідерландських майстрів переважували побутові сцени, портрети бюргерів і міщан, то фламандські художники мали зображати те, що влаштувало насамперед Католицьку церкву.

Це яскраво проявилось у творчості Рубенса, адже він був придворним художником іспанського намісника у Фландрії. Він мав безліч замовлень від знаті та Церкви. Майстер написав сотні картин, уславлюючи в яскравих барвах силу, мужність, красу людських почуттів і вчинків.

Він зображав і реальних історичних осіб, і міфологічних персонажів. Творчість Рубенса справила величезний вплив на становлення фламандської школи живопису, а його твори відомі в усьому світі.

- ▶ Хто був основним замовником праць Рубенса? Як це впливало на його творчість?

Сучасники називали іспанського художника **Дієго Веласкеса** (1599–1660) «живописцем істини». Він був придворним художником іспанського короля Філіпа IV. Провідне місце в його творчості посідали портрети. Іспанська аристократія не вимагала, щоб її малювали красивішою, ніж вона була насправді, — вона пишалася

Це груповий портрет доктора Тульпа та його учнів. Тут Рембрандт уперше відмовився від традиційної композиції, де всі персонажі стоять одна біля одної. Ця картина зробила художника відомим

Пітер Пауль Рубенс «Автопортрет з Ізабеллою Брант», 1609 р. Ізабелла була дружиною Рубенса

Дієго Веласкес. Портрет папи Іннокентія X, 1650 р.

своїм походженням, а не красою. Веласкес зобразив людей з дивовижною схожістю. Папа Інокентій Х, побачивши свій портрет роботи Веласкеса, промовив: «Занадто схожий».

Наприкінці життя митець створив картину «Прялі», де показав красу простих жінок-майстринь, які виткали килим, а поряд із ними — придворних дам, що розглядали готову роботу. Це було останнє велике полотно Веласкеса.

Дієго Веласкес
«Прялі», 1656 р.

3. Народження нової європейської науки

Підвалини сучасної науки заклав учений **Рене Декарт** (Картезій) (1596–1650). Він відомий не лише відкриттями у сфері математики, а й своєю працею «Міркування про метод», де учений виклав основні засади критичного методу наукових досліджень — того, що ми зараз знаємо, як критичне мислення. Його суть полягає у тому, що сумніватися потрібно в усіх твердженнях, правильність яких не доведена логічно на основі доказів або експериментів. До цього часу наукові побудови у європейській науці мали обов'язково спиратися на Біблію й узгоджуватися з нею. Декарт уважав Бога за першопричину всіх речей, але не використовував Біблію як основу для наукових досліджень, як це було раніше.

Франс Галс «Портрет Рене Декарта», 1649–1700 рр.

Період XVI–XVII ст. у європейських країнах став часом, коли було зроблено важливі кроки у пізнанні людини і законів Всесвіту. Це заклало підвалини для формування природничих наук.

Значних успіхів було досягнуто в розвитку анатомії. Почали проводитися систематичні анатомічні розтини, що дало змогу висунути нові теорії про природу

Оригінальна ілюстрація з книги Везалія «Про будову людського тіла», 1543. Це було перше дослідження анатомії людини за півтори тисячі років — до цього європейські медики користувалися працями античного філософа Галена (жив у II–III ст до н.е.), що містили низку суттєвих помилок

Французький учений Блез Паскаль (1623–1662) здійснив численні відкриття у математиці та фізиці. На його честь названо одиницю вимірювання тиску — Паскаль. Блез Паскаль розробив автоматичну рахівницю — паскаліну

людського організму та винайти нові методи лікування хвороб, базовані не на філософських теоріях, а на дослідах і дослідженнях.

Ранньомодерні вчені

Італійський медик **Андреас Везалій** (1514–1564) у 1543 р. видав фундаментальну працю «Про будову людського тіла». Незважаючи на переслідування духовної та світської влади, Везалій здійснював розтини людських трупів, вивчаючи будову тіла людини. Після оприлюднення його праці за вченим стала стежити інквізиція. Його схопили за брехливим звинуваченням у розтині живої людини та засудили до прощі в Палестину, під час якої його корабель розбився. Вчений опинився на безлюдному березі, де й помер від голоду. Проте його ім'я залишилося назавжди в історії медицини як людини, котра започаткувала сучасну анатомію.

Миколай Коперник (1473–1543) дійшов висновку, що Земля разом з іншими планетами обертається навколо Сонця й навколо власної осі, та створив геліоцентричну систему (із Сонцем у центрі) світобудови. Свої погляди він виклав у праці «Про обертання небесних тіл». Коперник працював над нею впродовж 40 років, але, розуміючи, яку реакцію вона викличе, боявся надрукувати. Книга вийшла у світ у день смерті вченого й супроводжувалася обережною передмовою видавця, в якій той презентував викладену в книзі теорію як цікаву гіпотезу. Працю «Про обертання небесних тіл» засудила Католицька церква і від 1616-го й аж до 1822 р. трактат перебував у «Індексі заборонених книг».

Наступний крок у дослідженні будови Всесвіту здійснив італієць **Джордано Бруно** (1548–1600). На відміну від Коперника, який центром Всесвіту вважав Сонце, Бруно обґрунтував ідею нескінченності Всесвіту, де існує безліч світів з окремими сонцями. За поширення своєї гіпотези він був заарештований, провів вісім років у в'язниці, але так і не зрікся своїх поглядів. За вироком суду інквізиції його звинуватили в ересі та спалили на багатті. Усі твори Джордано Бруно занесли до «Індексу заборонених книг», де вони перебували до 1948 р.

Італійський учений **Галілео Галілей** (1564–1642) виготовив телескоп Бруно зі збільшенням у 32 рази й розпочав із його допомогою регулярні дослідження небесних тіл. Він переконався в безмежності зоряного простору, відкрив кратери на Місяці, плями на Сонці та супутники, що оточують Юпітер. Усе це підтверджувало правильність теорій Миколая Коперника та Джордано Бруно. У 1632 р. він видав працю «Діалоги про дві най-

Жан-Леон Хюнс «Коперник». Художник зобразив ученого за створенням геліоцентричної схеми світобудови. На передньому плані — розкрита книга зі схемою Птолемея, за якою у центрі всесвіту знаходиться Земля

відоміші системи світу — Птолемеєву та Коперникову». У ній Галілео Галілей навів незаперечні докази правильності теорії Коперника. За цю книгу Церква влаштувала суд над 70-річним астрономом. Після п'яти місяців принижень і допитів Галілей підписав каяття. За легендою, після цього він вигукнув: «А все-таки вона обертається!». Лише у 80–90-х рр. XX ст. Католицька церква визнала, що засудження вчених було помилковим, і погодилася з їхніми поглядами на будову Всесвіту.

Кристіано Банті «Галілео перед римською інквізицією», 1857 р.

- ▶ У яких сферах наукових знань відбулися найбільші зрушення в ранньомодерну добу?
- ▶ Який вплив мали на розвиток людства відкриття, здійснені у XVI–XVII ст.?

Робота з історичними джерелами

Витяг із вироку кардиналів щодо Галілея

Висновки

Доба бароко збагатила європейське мистецтво численними мистецькими творами, що поєднували пишність, технічну довершеність та емоційність.

Внаслідок наукових досліджень і відкриттів XVI–XVII ст. було закладено основи сучасних природознавчих наук, створено наукову теорію будови Всесвіту й прокладено шлях до подальшого пізнання ще не відкритих законів природи.

Запитання та завдання

I

1. Чим мистецтво бароко відрізнялося від мистецтва Відродження?
2. Як пов'язані зародження бароко та Контрреформація?
3. Який вплив мали на розвиток людства відкриття, здійснені у XVI–XVII ст.
4. Якими були основні досягнення в розвитку астрономії цієї доби?
5. Поясніть, що означала фраза Галілея «А все-таки вона обертається». Про що вона може свідчити?
6. Яке значення мали дослідження анатомії людини, проведені Гарвеєм, Серветом та Везалієм?

II

1. Чому фламандський живопис XVII ст. відрізнявся від нідерландського?
2. Чому праці різних ранньомодерних учених занесли до «Індексу заборонованих книг»?
3. Використовуючи додаткові джерела, підготуйте повідомлення або презентацію про одного із живописців епохи бароко або ранньомодерних філософів чи учених на вибір.
4. Поміркуйте, як Великі географічні відкриття могли сприяти розвитку астрономії.
5. **Обговоріть у парах.** Як філософські напрацювання Декарта сприяли розвитку науки?
6. **Обговоріть у групах.** Чому Католицька церква заперечувала дослідження Галілея, Коперника та Бруно?

А тим часом в Україні...

1578 р. — заснування Острозької академії.

1632 р. — об'єднання Лаврської і Братської шкіл у Києво-Могилянський колегіум.

XVII–XVIII ст. — розквіт «козацього бароко».

**Практична робота за Розділом II «Високе Відродження.
Реформація в Західній Європі»**

**Узагальнення знань за розділом II «Високе Відродження.
Реформація в Західній Європі»**

ДЕРЖАВИ ЗАХІДНОЇ ТА ЦЕНТРАЛЬНОЇ ЄВРОПИ в XVI–XVII ст.

§ 9. Франція у XVI–XVII ст.

Пригадайте:

1. Якими були причини релігійних (гугенотських) війн у Франції?
2. Назвіть головні риси централізованої держави у Франції наприкінці XV ст.

1. Правління Анрі IV Бурбона

Як ви вже знаєте, у XVI ст. Франція пережила протистояння двох великих релігійних спільнот — католиків та гугенотів (протестантів). Ця кривава ворожнеча завершилася тим, що у 1594 р. французький трон посіла нова династія — **Бурбонів**. Першим її представником став король **Анрі IV** (1553–1610). Для примирення ворожих таборів він у 1598 р. видав Нантський едикт.

Анрі IV французи називали «добрим королем». При ньому було дано лад господарству країни, яке занепагло за роки релігійних війн, податки для населення було впорядковано і зменшено. Французи запам'ятали вислів короля про те, що добробут у Франції настане тоді, коли в кожного селянина в неділю в горщику варитиметься курка. Попри низку позитивних змін у житті країни, досягти обіцяної курки у кожному горщику монарху не вдалося. Анрі IV загинув від руки релігійного фанатика.

Господарське піднесення країни за правління Анрі IV перш за все було пов'язане з діяльністю першого міністра Франції **Максимільяна де Бетюна Сюллі** (1560–1641). Він уважав, що джерелом багатства країни має стати сільське господарство. За Сюллі було:

- зменшено розмір земельного податку (талья), скасовано борги за попередні роки;
- збирачам податків заборонено залишати частину із зібраного собі — всі суми мали передаватись до державної скарбниці;
- селянам дозволено вільно користуватись общинними землями;

Пурбус Франс Молодший «Портрет Анрі IV», бл. 1622 р.

Луї (або Антуан) ле Ньен «Селянський інтер'єр з флейтистом», 1642 р.

Попри обіцянки Анрі IV, життя селян було дуже важким. Смертність була високою від голоду та хвороб. Селяни нерідко повставали проти непомірних податків. Влада жорстоко придушувала такі виступи. Через це населення Франції з 1610 по 1650 р. лишається незмінним

- запроваджено безмитну торгівлю зерном і вином у межах країни;
- щорічно виділялися державні кошти на осушення боліт, будівництво до-ріг, мостів, поштових станцій;
- обмежено ввезення іноземних промислових виробів, заборонено вивіз си-ровини;
- із королівської скарбниці надавалися субсидії власникам мануфактур для розширення виробництва;
- з'явилися королівські мануфактури, що виготовляли шовк, порцелянові вироби, парфуми.

Свою зовнішню політику Анрі IV спрямовував на розвиток заморської торгівлі. Було відкрито Ост-Індійську торговельну компанію. У 1604 р. розпочалася французька колонізація Канади — експедиція Семюеля де Шамплена заснувала тут першу колонію — Нову Францію та місто Квебек.

- ▶ Як називалася перша французька колонія в Америці?
- ▶ Яку королівську династію започаткував Анрі IV?

2. Кардинал Рішельє

Продовжувачем справи Анрі IV та Сюллі став перший міністр при дворі короля Луї XIII (1601–1643) герцог Арман Жан дю Плессі Рішельє (1585–1642). Також відомий як **кардинал Рішельє**. Він вважав, що для зміцнення держави сваволю знаті потрібно обмежити, а королівську владу, навпаки, посилити. Для досягнення цього він припинив скликати Генеральні штати й обмежив права Паризького парламенту. Одним з кроків на шляху зміцнення Франції Рішельє вважав ліквідацію гугенотської республіки на півдні країни. Король обмежив права гугенотів. А коли вони повстали, Рішельє придушив виступ за допомогою королівської армії. Їхні фортеці було зруйновано. У 1629 р. король видав «Едикт

милості», за яким за гугенотами зберігалися їхні релігійні права, але заборонялося мати гарнізони і фортеці.

Кардинал розгорнув рішучу боротьбу проти старої родової аристократії, яка за впливовістю нерідко могла суперничати з королем. Усіх, хто не бажав підкорюватися королівській владі, висилали за межі країни або ув'язнювали. Під загрозою смертної кари накладено заборону на дуелі — поєдинки між знатними людьми. Для виконання своїх рішень на місцях кардинал реорганізував систему управління та зробив її залежною від короля, а не місцевих феодалів. У провінції призначалися **інтенданти** — королівські урядники, які повністю відповідали за надходження податків і стан справ у провінціях. Оскільки інтенданти отримували від короля платню, вони були його вірними слугами.

За Рішельє Франція розпочала створювати свою колоніальну імперію, конкуруючи у цьому з Англією та Нідерландами. Але головним зовнішнім ворогом Рішельє вважав Іспанію, тому підтримував її ворогів — німецьких протестантських князів, Нідерланди, Данію, Швецію. У 1635 р. Франція втрутилася в Тридцятилітню війну. Дипломатією кардинал домогся послаблення впливу Іспанії у Європі.

Велику увагу кардинал приділяв також розвитку науки і культури. За Рішельє у Франції з 1631 р. почала виходити перша газета.

Для проведення своєї політики Рішельє потребував багато коштів. Податки зросли в декілька разів, що наприкінці 30 — на початку 40-х рр. XVII ст. призвело до численних селянських повстань.

- ▶ З якою метою Рішельє втрутився у Тридцятилітню війну?
- ▶ Що таке «Едикт милості»? Поміркуйте, чому йому було дано таку назву.

Шарль Луї Делю «Відпочинок кардинала», сер. XIX ст. Кардинал Рішельє був знаменитий своєю любов'ю до котів. Він утримував близько двадцяти цих тварин

Французький мушкетер — солдат, озброєний вогнепальною зброєю — мушкетом

3. Абсолютизм Луї XIV

Формування **абсолютної монархії у Франції** завершилося за правління **Луї XIV** (1643–1715).

У 1648–1653 рр. проти короля і його всевладного першого міністра — Мазаріні — виступили роздратовані зміцненням центральної влади аристократи, а також жителі Парижа, розлючені новими податками. Розгорілася громадянська війна, у якій король став переможцем. Ці події отримали назву **Фронда**. Після придушення Фронди аристократи не намагалися противитися королівській владі.

Для того, щоб остаточно приборкати аристократів, Луї XIV розпочав будівництво величезного королівського палацу у містечку Версаль неподалік від Парижа і зобов'язав знатних людей віддати на це будівництво частину своїх коштів. Коли у 1682 р. воно було завершено, король змусив глав аристократичних родів жити у цьому палаці разом із ним. Так вони завжди були під наглядом правителя, а не плели інтриг у власних замках у віддалених куточках Франції.

Гіацинт Піго
«Портрет Луї XIV
у коронаційному
вбранні», 1701 р.

Джуліо Мазаріні

Луї проголосили королем у п'ятирічному віці. Від його імені правила мати Анна Австрійська, але фактичним правителем був наступник Рішельє на посаді першого міністра кардинал **Джуліо Мазаріні** (1602–1661). Він займав цю посаду 18 років, продовжуючи спрямовану на посилення королівської влади політику Рішельє. За Мазаріні Франція стала однією з наймогутніших країн Європи. Коли у 1661 р. Мазаріні помер, 22-річний Луї XIV оголосив, що віднині правитиме самостійно.

- **Абсолютизм** — державний лад, що встановився у низці західноєвропейських ранньомодерних держав, за якого верховна влада не обмежувалась станово-представницькими органами.
- **Абсолютна монархія** — різновид монархічної форми правління, за якої вся повнота законодавчої, виконавчої, судової, військової, а іноді й релігійної влади належить монархові.
- **Протекціонізм** — політика держави у сфері торгівлі, яка полягає в захисті власного виробника, через обмеження імпорту (ввезення) іноземних товарів.
- **Меркантилізм** — економічна політика, що характеризувалася активним втручанням держави в господарське життя, стимулюванням зовнішньої торгівлі, колоніальними пограбуваннями і торговельними війнами.

- ▶ Спираючись на наведену схему, складіть зв'язну усну або письмову характеристику явища абсолютизму.

У 1665 р. Луї XIV призначив міністром фінансів **Жана-Батиста Кольбера** (1619–1683). Той створив ефективну систему управління країною, впорядкувавши податкові збори та закони. Кольбер приділяв велику увагу створенню флоту, навіть наказав висадити ліси, які у майбутньому мали б стати джерелом деревини для нових кораблів.

Кольбер уважав, що держава має контролювати торгівлю та промисловість. Його головною метою було збільшення вивозу (експорту), зменшення ввезення (імпорту), і в результаті цього — збільшення притоку грошей у країну. Мануфактури, що виробляли подібний товар, були організовані в корпорації зі строгими регламентами.

Також було проведено реформу армії. Усіх офіцерів призначав король (раніше військом керували знатні особи, і не завжди за згоди короля). Військо отримало уніформу й нове озброєння, було збільшено кількість полків і модернізовано артилерію. У розпорядженні короля була добре озброєна армія, яка налічувала 550 тис. воїнів — найчисленніша в тогочасній Європі.

Проте не всі задуми Кольбера були втілені в життя: король не схвалив його планів про усунення внутрішніх митних кордонів, поширення податків на аристократів, зменшення кількості монастирів.

З часом Луї XIV ставав усе більш ревним католиком. У 1685 р. він скасував Нантський едикт і заборонив кальвінізм, а гугенотів почали силою наvertати в католицтво. Тому гугеноти емігрували до Нідерландів, Швейцарії, німецьких земель, Нової Франції. Всього країну покинуло

Війни Луї XIV

Луї XIV разом зі своїм братом та Кольбером відвідує мануфактуру гобеленів. Фрагмент шпалери, 1667 р.

близько 300 тис. осіб. Оскільки переважна більшість гугенотів була підприємцями, вони принесли у ці країни свої капітали, вміння та знання, залишивши власний слід у їхній історії.

Уся вища судова влада належала королю. Луї XIV надав широкі повноваження поліції, у віданні якої перебували також книжкова цензура, нагляд за гугенотами.

- ▶ Прослідкуйте у політиці Кольбера ознаки протекціонізму та меркантилізму.
- ▶ З якою метою Луї XIV запросив французьких аристократів жити у Версалі?

Цікаво знати

Частина з тих гугенотів, які емігрували до Нідерландів, з часом виїхали до Капської області — колонії Нідерландів на півдні Африки (сучасна Південноафриканська республіка, ПАР). Тут вони започаткували виноробство. Вина з ПАР відомі у всьому сучасному світі.

Правління Луї XIV називають взірцем абсолютизму — державного ладу, за якого монарх одноосібно керує всіма сферами життя країни.

4. Двір короля-сонця

Друга половина XVII—XVIII ст. — період розквіту королівських дворів у Європі. Але взірцем королівського двору був двір «короля-сонця». Луї XIV наказав побудувати за 18 км від Парижа, у Версалі, розкішну резиденцію. Королівський палац у Версалі, оточений парками й майданами, мав нагадувати всім і кожному про велич його володаря. Навіть статую античного бога Юпітера було виліплено з обличчям Луї XIV. Сучасники приписували йому вислів «Держава — це я!».

Луї XIV вважав, що все життя монарха має бути публічним — королі мають народжуватися і померати на очах у підданих. Він запровадив найскладніший на той час у Європі придворний етикет та систему церемоній, які регламентували кожен годину життя у Версальському палаці.

Король прокидався в оточенні придворних, вони спостерігали за тим, як він одягався, снідав, прогулювався палацовими парками, обіди та вечері теж проходили за присутності десятків людей.

Церемонії, палаци, бали, утримання великого двору потребували величезних коштів. Оскільки абсолютий монарх уважав себе володарем усієї країни, то він не обмежував себе у витратах, які лягали важким тягарем на тих, хто сплачував податки. Астрономічні витрати королівського двору були однією з причин поразок Луї XIV наприкінці його життя.

Анрі де Гісе. Ескіз костюма Аполлона для «Балету ночі», де головна дійова особа «король-Сонце» — Луї XIV в ролі грецького бога. Опубліковано у 1653 р.

Витяг із «Творів» Луї XIV

Згідно із церемоніалом навіть смерть короля мала бути прилюдною. Відповідно до традиції помираючого короля у похідному ліжку поставили в центрі кімнати, щоб придворні та члени королівської родини могли бути присутніми при його смерті. 1 вересня 1715 р. Луї XIV помер. Після цього впродовж тижня 72 священники, змінюючи один одного, молилися біля труни короля.

- ▶ Яким було життя короля та його почту у Версалі?

Цікаво знати

Версальський палац має безліч кімнат та залів, оздоблених з надзвичайною пишністю. Проте його кімнати були зовсім не пристосовані для життя: взимку там було надзвичайно холодно. Кухня розташовувалась так далеко від їдалень, що вся їжа до столу подавалась холодною. Всюди гуляля протяги. Вбиралень на всіх кілька тисяч мешканців палацу не вистачало, природні потреби нерідко справляли за портъерами у коридорах; більшість придворних милися надзвичайно рідко, тому у всьому палаці стояв сморід. Двічі на рік у Версальському палаці організовувалось генеральне прибирання, яке тривало більше тижня.

- ▶ Чому французькі аристократи продовжували жити у Версалі попри всі незручності?

Нині Версаль є музеєм, у якому реконструйовано вигляд кімнат таким, яким він був за Луї XIV

Версальський палац (сучасний вигляд)

Висновки

У XVI ст. у Франції розпочалося формування абсолютної монархії, яка досягла вершини свого розвитку в другій половині XVII ст.

За правління Луї XIII його перший міністр Рішельє домогся значного зміцнення центральної влади у Франції. У період правління Луї XIV абсолютизм у Франції досяг свого розквіту. Луї XIV навіть ототожнював себе з державою: «Держава — це я!».

Найбільші успіхи політика Луї XIV мала в економічній сфері, але прорахунки в релігійній сфері, поразки на міжнародній арені, непомірні витрати на королівський двір нівелювали ці здобутки.

Запитання та завдання

I

1. На правління якого короля припала діяльність кардинала Рішельє?
2. Порівняйте політику королів Анрі IV, Луї XIII та Луї XIV щодо гугенотів. Які висновки ви можете зробити?
3. Поясніть різницю між термінами «абсолютизм» та «абсолютна монархія».
4. Які події отримали назву Фронда? Якими були їхні наслідки?
5. Хто такий Жан-Батист Кольбер? Чим він уславився?

II

1. Охарактеризуйте політику міністра Сюллі.
2. Хто такі інтенданти? Поміркуйте, як запровадження інтендантів та призначення офіцерів королем сприяло зміцненню королівської влади.
3. Дидактична гра «Три речення». Трьома нескладними, але змістовними реченнями учень/учениця має розкрити теми на вибір «Правління Анрі IV та Сюллі», «Політика кардинала Рішельє», «Діяльність першого міністра Кольбера», «Двір короля-сонця».
4. Які факти підтверджують формування у Франції абсолютизму в XVII ст.?
5. **Обговоріть у парах.** Із якою метою Луї XIV перетворив своє життя на суцільний спектакль, який спостерігали його піддані?
6. **Робота у групах.** Королю Луї XIV приписують висловлювання: "Державна — це я". Про що, на вашу думку, свідчать ці слова короля?

Запам'ятайте дати:

1629 р. — «Едикт милості».

1643–1715 рр. — правління Луї XIV.

1685 р. — скасування Нантського едикту.

А тим часом в Україні...

1632 р. — відновлення ієрархії Православної церкви.

1648–1657 рр. — Національно-визвольна війна українського народу під проводом Богдана Хмельницького.

1687–1708 рр. — гетьманство Івана Мазепи.

1710 р. — підписання Пилипом Орликом «Пактів і Конституцій...».

§ 10. Іспанія XVI–XVII ст.

Виникнення Об'єднаних провінцій Нідерландів

Пригадайте:

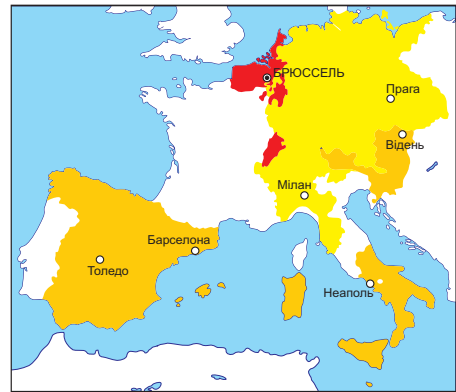
1. Як утворилося Іспанське королівство?
2. Наведіть факти, що характеризують роль Іспанії у Великих географічних відкриттях.
3. Які території входили до Іспанської колоніальної імперії станом на середину XVI ст.?

1. Імперія Карла V Габсбурга

«Католицькі правителі» Іспанії Фернандо та Ізабель мали чотирьох дочок та одного сина, який помер ще дитиною. Їхньою спадкоємицею стала донька Хуана, яку видали заміж за ерцгерцога Філіпа Габсбурга, сина імператора Священної Римської імперії. Хуана народила сина **Карлоса** (1500–1556 рр.), який успадкував величезні земельні володіння своїх батьків: від матері Іспанію з колоніями, територію сучасної Італії, а від батька — Бургундію, території сучасних Нідерландів, Люксембургу, Бельгії та Німеччини. У 1516 р. він коронувався як король Іспанії Карлос I, а в 1519 р. був обраний імператором Священної Римської імперії як **Карл V**. Таким чином, він об'єднав під своєю владою величезну імперію, про яку підлесники говорили, що «над нею ніколи не заходить сонце».

У боротьбі з численними ворогами — французькими королями, які прагнули домінувати у Європі, Османської імперією, яка продовжувала свій наполегливий наступ на християнську Європу, німецькими князями-протестантами — минуло довге правління Карла V. Його найгучнішою міжнародною перемогою стала успішна оборона Відня 1529 р. від наступу османів.

Карл V прагнув перетворити Священну Римську імперію на всесвітню християнську монархію. Але ця ідея, що виникла у Середні віки, вже не відповідала вимогам нових часів. Піднесення національного руху й поширення Реформації виключали можливість для будь-якого правителя утримати владу на величезних територіях із народами, різними за культурою і віросповіданням. Після поразки від німецьких протестантських князів у 1555 р. Карл V зрікся влади. Австрійські

Імперія Карла V Габсбурга у 1519 р.

- У який спосіб Карл V Габсбург став правителем позначених на карті земель?

володіння, Чехію та частину Угорщини разом з короною Священної Римської імперії він передав братові Фердинанду I (1556–1564 рр.), а Іспанію, Нідерланди, володіння в Італії та іспанські колонії у Новому Світі — синові Філіпу II.

► До якої династії належав Карл V?

2. Філіп II

Син Карла V — **Філіп II Габсбург** (1556–1598 рр.) став правителем Іспанії у той час, коли вона була наймогутнішою державою Європи. Столицею свого королівства він зробив невелике місто Мадрид. Філіп II уважав, що керувати величезною країною можна лише детальними розпорядженнями, які мають неухильно виконуватись. Щоб накази короля швидше доходили до підданих, він наказав прокладати дороги та організувати поштову службу.

Цікаво знати

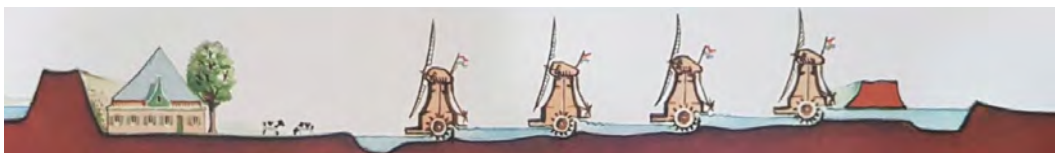
Важливим досягненням Філіпа II стало приєднання у 1581 р. до Іспанії Португалії. Унаслідок цього майже на 60 років Піренейський півострів опинився під однією владою, об'єднавши дві найбільші колоніальні імперії.

Філіп II вважав своїм обов'язком захищати весь католицький світ. Так, **1571 р. у битві біля Лепанто** Філіп II у союзі з Венецією вцент розгромив флот турків-османів й тимчасово зупинив просування Османської імперії в Європу. З іншого боку, коли європейські країни охопила Реформація, він розпочав запеклу боротьбу проти неї. Філіп II заборонив видання іноземних «філософських» праць, тому інформація про здійснені у той час наукові відкриття до Іспанії майже не потрапляла. Небаченого розмаху набули суди інквізиції, яка вишукувала не лише чаклунів та відьом, а й тих, кого запідозрили у схильності до протестантизму.

Політика Філіпа II виснажила Іспанію, спричинивши з кінця XVI ст. спочатку її господарський, а потім військовий і політичний занепад.

3. Національно-визвольна війна у Нідерландах

Серед усіх володінь Філіпа II найбагатшим регіоном були Нідерланди. Вони поділялися на 17 провінцій. Південні провінції — Фландрія — були родючим землеробським краєм. Північна частина не мала родючих земель чи покладів корисних копалин, але процвітала завдяки працелюбності її мешканців. Вони з гордістю казали: «Бог створив небо, а ми — суходіл». Нідерландці будували дамби і канали, щоб відвойовувати у польдерів (приморські болота) землі для проживання. Численні вітряки відкачували воду з низин.

Послідовно розташовані вітряки відкачують воду з низин у море.
Дамба не дозволяє воді з моря потрапляти назад

! **Нідерланди** (у перекладі — «понизові землі») — землі, розташовані на Нижньому Рейні, Маасі, Шельді та узбережжі Північного моря.

Після Великих географічних відкриттів Нідерланди опинилися на перехресті нових торговельних шляхів, а Антверпен став центром світової торгівлі. Саме на Антверпенській біржі визначалися ціни на східні та європейські товари.

Мешканці півночі багатіли завдяки мануфактурному виробництву та міжнародній торгівлі. Тут активно поширювалися лютеранство та кальвінізм, чого не могли стерпіти ревні католики Карл V та Філіп II. Вони розповсюдили на цей регіон діяльність інквізиції.

► Як називалася південна частина Нідерландів у складі володінь Габсбургів?

Нідерланди ще з часів Середньовіччя мали широкі права самоврядування, які Карл V та Філіп II урізали. Більше того, за Філіпа II у Нідерландах було збільшено кількість іспанських військ. Усіх, хто наважувався виступати проти Католицької церкви та іспанців, страчували; за доноси на тих, хто засуджував іспанців, нагороджували. Філіп II заборонив нідерландським купцям торгувати з Новим Світом, у 40 разів збільшив розмір мита на вовну, яку Нідерланди закуповували в Іспанії.

Яків Врель «Вулична сцена з пекарнею», 1654–1662. Нідерландські будинки мали скляні вікна, що у той час для більшості Європи було розкішшю

Будівництво дамби, яка відгороджує низини від моря

► Для чого у Нідерландах зводилися дамби?

ґези

У 1566 р. делегація нідерландців прибула до намісниці іспанського короля в Нідерландах Маргарити Пармської зі зверненням. У ньому вони, висловлюючи свою відданість «його величності королю Іспанії», одночасно прохали припинити діяльність інквізиції та скликати Генеральні штати (парламент). Один із дорадників Маргарити Пармської презирливо обізвав скромно одягнених делегатів ґезами, тобто жебраками, і додав, що їх не треба боятися. Нідерландці вирішили прийняти прізвисько «ґези» як назву тих, хто бореться за визволення Нідерландів від іспанського ярма. Їхньою відзнакою були портрет Філіпа II і напис «Вірни королю до жебрацької суми» як згадка про невдале звернення і натяк на те, що іспанці зруйнували їхню країну.

Нідерландці були вкрай незадоволені політикою короля та його намісницї. Обурення підігрівали кальвіністські проповідники, які пророкували швидке падіння нечестивої Католицької церкви та іспанської влади і встановлення нового царства справедливості для «обраних». Вони засуджували католицьке «поклоніння ідолам», як вони називали шанування ікон, і закликали народ знищувати їх. Влітку **1566 р.** озброєні ремісники та селяни почали руйнувати католицькі церкви та монастирі, знищувати ікони. Лише у Фландрії сплюндрували 400, а загалом у Нідерландах — 5,5 тис. католицьких церков і монастирів. Тисячі творів церковного мистецтва було знищено.

З цих подій починається відлік **Національно-визвольної війни у Нідерландах**, або, як називають її західноєвропейські історики, **Вісімдесятирічної війни**.

Налякана Маргарита Пармська — намісниця іспанського короля — погодилася піти на поступки, якщо нідерландці припинять повстання. Але цього не сталося. Тоді король Філіп II наказав увести до Нідерландських провінцій 60-тисячну іспанську армію на чолі з герцогом Альбою.

Він жорстоко правив регіоном, караючи всіх, хто ризикував висловлюватись проти нього чи його політики. У березні 1569 р. герцог Альба вирішив запровадити в Нідерландах алькабалу — 10-відсотковий податок із кожної торгової операції, як було узвичаєно в Іспанії. В умовах Нідерландів, де кожен товар проходив через кілька рук, перш ніж потрапити до споживача, це призводило до повної дезорганізації економічного життя. «Краще зберегти для Бога й короля збіднілу та зруйновану державу, — казав Альба, — ніж мати її у квітучому стані для диявола та його поплічників».

Не бажаючи миритися з жорстокою владою герцога Альби, нідерландці розгорнули партизанську боротьбу проти іспанців. У 1572 р. нідерландські повстанці (гези) разом із жителями міста знищили іспанський гарнізон, сформували велику морську ескадру і почали нападати на іспанські залоги вздовж узбережжя. Одного разу вони захопили цілий іспанський флот із 46 кораблів, іншого — караван із 30 кораблів.

Піші загони гезів переховувалися у лісах. Селяни постачали їм харчі та повідомляли про місцеперебування іспанців. Попри те, що рух гезів охопив усю північ Нідерландів, герцог Альба не вважав його вартим уваги.

- ▶ Яким було ставлення герцога Альби до антиіспанського повстання у Нідерландах?

Августо Феррер-Далмау
«Диво Емпеля», — фрагмент, 2015 р.
Картина зображає одну з подій
Вісімдесятирічної війни

! **Національно-визвольна війна** — рух поневолених народів за скинення чужоземного панування, ліквідацію національного й колоніального гноблення, завоювання національної незалежності.

Протягом 1572–1575 рр. тривала жорстока війна між повстанцями та іспанськими військами. Іспанські солдати грабували місцевих мешканців. Зрештою, Філіп II зрозумів, що політика Альби провалилася, і відкликав його, але повстанці продовжували боротьбу і не збиралися зупинятись.

Постать в історії

Принц Вільгельм (Віллем) Оранський

4 листопада 1576 року іспанські солдати напали та розграбували Антверпен. Було вбито більш ніж 77 тис. міщан і спалено 800 будинків. Антверпен втратив знаменитий суконний ринок, куди з'їжджалися купці з інших країн. Відновитися після цих подій Антверпен не зміг, і провідним економічним та політичним центром Нідерландів став Амстердам.

► Кого називали ґезами?

Розграбування Антверпена мало й інші наслідки. Представники південних та північних провінцій підписали «Гентське умиротворення». Воно означало, що всі провінції спільно протистоять іспанцям до перемоги.

«Гентське умиротворення» передбачало спільну боротьбу північних і південних провінцій проти іспанської армії в Нідерландах та збереження католицизму на півдні і кальвінізму на півночі країни.

Новий намісник Нідерландів Алессандро Фарнезе (1579–1589) зумів домовитися зі знаттю південних провінцій і примирити її з королівською владою Іспанії. За його наполягання **5 січня 1579 р.** в місті Аррасі представники південних провінцій уклали **Арраську унію**, за якою вони визнавали своїм королем Філіпа II і відмовлялися від подальшої війни.

У відповідь на це провінції півночі **23 січня 1579 р.** уклали **Утрехтську унію**, за якою спочатку п'ять, а згодом сім провінцій об'єдна-

Облога Лейдена

Ян Вермеер «Молочниця», 1658–1660. Творчість Вермеера є одним із символів «Золотої доби» в історії Нідерландів (1581–1672).

У цей період це була заможна країна, де більшість населення жила краще, ніж будь-де у Європі. Молоко та свіжий хліб були звичними продуктами у нідерландських будинках, чого не можна сказати про решту європейських країн того часу.

лися з метою вести війну проти Філіпа II до цілковитої перемоги. Своїм верховним органом влади вони проголосили Генеральні штати.

Підписання Утрехтської унії започаткувало нову незалежну державу — Об'єднані провінції Нідерландів, які найчастіше називали Голландською республікою. До новоствореної держави відійшли північні провінції, а південні залишилися під владою Іспанії. Остаточо Іспанія визнала незалежність Об'єднаних провінцій Нідерландів лише у 1648 р. за Вестфальським миром.

Геррік Беркхейде «Площа Дам в Амстердамі з видом на ратушу», 2-а пол. XVII ст.

4. Об'єднані провінції Нідерландів

Унаслідок перемоги Національно-визвольної війни проти іспанської монархії постала нова держава — Об'єднані провінції Нідерландів. Державною релігією тут став кальвінізм. На відміну від більшості тогочасних європейських держав, Нідерланди були не монархією, а республікою.

Керували новоствореною державою **Генеральні штати** — зібрання постійних представників усіх провінцій, які входили до складу Нідерландів. Усі рішення Генеральні штати ухвалювали за одностайною згодою.

! **Олігархічна (бюргерська) республіка** — тип республіканського устрою, за якого фактичне управління республікою здійснюють представники заможної верхівки міського населення.

Після завершення бойових дій населення швидко повернулося до звичних справ. Сюди перевели свої мануфактури багато підприємців із півдня. Дедалі більшого розвитку набували торгівля й мореплавство. У середині XVII ст. флот Нідерландської республіки вдвічі перевищував сукупні флоти Франції та Англії. Величезної могутності набула заснована у 1602 р. Ост-Індійська торговельна компанія, яку сучасники називали «державою в державі». Купці компанії мали право вести торгівлю від мису Доброї Надії до протоки Магеллана. Вони закладали факторії, скуповували прянощі та продавали їх із величезним прибутком.

На початку XVII ст. голландці захопили землі на східному узбережжі Північної Америки, назвали їх Новою Голландією та заснували там місто Новий Амстердам (згодом англійці перейменували його в Новий Йорк — Нью-Йорк. Один із районів міста — Гарлем — зберіг голландську назву). У 1648 р. голландці витіснили португальців із півдня Африки й заснували там колонію Капська земля. Упродовж XVII ст. було створено величезну голландську колоніальну імперію.

Першість серед портових міст Голландської республіки захопив Амстердам. Кількість його жителів на початку XVII ст. перевищувала 100 тис. осіб. Щодня у його гавані стояло близько 2 тис. кораблів. Він перетворився на головний європейський ринок торгівлі індійськими товарами, зерном, рибою, хутром та лісом.

Амстердам став європейським центром банківської справи. Заснований 1609 р., Амстердамський національний банк був першим і протягом тривалого часу єдиним банком у Європі.

- ▶ Як називався головний орган управління Об'єднаних провінцій Нідерландів?

Робота з історичними джерелами

Англійський купець Томас Мен про причини піднесення Нідерландів

Висновки

Іспанське королівство, об'єднання якого завершилося наприкінці XVI ст., у наступному столітті стало найсильнішою державою Західної Європи. Карл V був володарем найбільшої за розмірами і найслабшої політично імперії. Руйнівні війни і недалекоглядна політика королівської влади в другій половині XVI — першій половині XVII ст. спричинили втрату Іспанією своєї могутності.

Національно-визвольна війна Нідерландів проти іспанського панування була зумовлена релігійними, політичними та економічними тисками.

Завдяки перемозі у боротьбі проти іспанської влади на півночі Нідерландів постала нова держава — Голландська республіка, яка на початку XVII ст. увійшла в період стрімкого економічного зростання.

Запитання та завдання

1. Про чиє володіння улесники стверджували, що «над ними ніколи не заходить сонце»?
2. Як серед володінь Філіпа II опинилися Нідерланди?
3. Яка конфесія набула поширення у північних провінціях Нідерландів у ранньомодерну добу?
4. Що таке «Гентське умиротворення»? Внаслідок яких подій його уклали?
5. Незалежність якої держави проголошувала Утрехтська унія? У якому році її було укладено?
6. Які наслідки укладення Арраської унії ви можете назвати? Чому її було укладено?

II

1. Які політичні цілі ставив перед собою Карл V Габсбург? Чи вдалося йому їх досягти? Чому?
2. Поясніть значення терміна «національно-визвольна війна». Чи відповідають цьому визначенню події, які відбувались у Нідерландах у 1566–1579 рр.?
3. Поміркуйте, чому основним джерелом багатства північних провінцій Нідерландів були ремесло та торгівля.
4. Чому політика герцога Альби викликала незадоволення у нідерландців?
5. **Обговоріть у парах.** Чи доречно вважати події в Нідерландах другої половини XVI ст. релігійною війною? Свою відповідь обґрунтуйте.
6. **Обговоріть у групах.** Чому антиіспанське повстання перемогло лише на півночі Нідерландів?

Запам'ятайте дати:

1566 р. — початок визвольного руху в Нідерландах.

1571 р. — битва біля Лепанто, перемога об'єднаного іспанського та венеціанського флоту над османським.

1579 р. — підписання Утрехтської унії; виникнення нової держави — Об'єднаних провінцій Нідерландів.

1609 р. — підписання миру між Іспанією та Об'єднаними провінціями Нідерландів; завершення революції.

1648 р. — визнання Іспанією незалежності Нідерландів.

А тим часом в Україні...

1550-ті рр. — виникнення Запорозької Січі.

1591–1596 рр. — козацькі війни.

перша чверть XVII ст. — «Доба героїчних походів».

1618 р. — похід козаків під проводом гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного на Москву.

1621 р. — Хотинська битва.

1620–1630-ті рр. — козацькі повстання.

1648 р. — початок Національно-визвольної війни українського народу під проводом Богдана Хмельницького.

§ 11. Англія XVI–XVII ст.

Пригадайте:

1. Коли тривала «війна троянд»? Якими були її результати та наслідки?
2. Які суспільні верстви переважно ставали прихильниками протестантизму?

1. Королівська Реформація в Англії

Англією правила королівська династія Тюдорів. Саме за правління другого короля з цієї династії Генрі VIII в Англії розпочалася Реформація. На відміну від Німеччини, де Реформація відбулася внаслідок народного руху «знизу», в Англії вона здійснювалася «згори» — за активного втручання самого короля. Саме тому її називали королівською.

Після війни Червоної та Білої троянд до влади в Англії прийшла нова династія — Тюдорів. Перший король цієї династії — Генрі VII — зумів приборкати англійську знать та заборонив їй мати приватні армії, зміцнив фінанси країни. Його син, **Генрі VIII** (1491–1547), успадкував могутню державу. Генрі VIII одружився з іспанською принцесою Катериною Арагонською і жив у розкошах та розвагах. Проте він не мав спадкоємця — єдиною дитиною, яка вижила, була донька Марія. Генрі VIII звернувся до Папи Римського Климента VII з вимогою, щоб той дав згоду на розлучення, але понтифік відмовився. Коли Климент VII почав погрожувати королю за такі дії відлученням від Церкви, парламент 1534 р. схвалив **Акт про супрематію** (верховенство), яким оголосив про виведення англійської церкви з-під зверхності Рима й перехід її під опіку Генрі VIII. Новостворену Церкву стали називати **англіканською**. У ній зберігалися католицькі догмати та обряди.

У 1536–1540 рр. англійський король закрити 800 англійських монастирів, прогнавши з них 10 тис. ченців і черниць. Монастирські землі він привласнив, частину роздарував своїм прихильникам, а ще частину продав. Цей процес він назвав **се-**

Ганс Гольбейн Молодший «Портрет Генрі VIII», 1540 р.

Сучасний вигляд руїн абатства Гластонбері, заснованого у 712 р. і розрушеного за часів Генрі VIII у 1539 р.

куляризацією (від лат. *saecularis* — мирський). Так він поповнив державну скарбницю, спустошену після війн з Шотландією та Францією. Отже, Генрі VIII заснував Протестантську церкву в Англії, але сам він не сповідував протестантських ідей.

Всього Генрі VIII одружувався шість разів. У 1547 р. новим королем став його син Едвард VI (1537–1553), який помер у 16-річному віці. На престолі Едварда VI змінила його зведена сестра Марія I (Мері) (1553–1558) — старша донька Генрі VIII, яка правила п'ять років. Вона фанатично сповідувала католицизм, і, намагаючись зміцнити його позиції в Англії, наказала знищити близько 300 протестантів, за що отримала прізвисько «Кривава Мері».

Після смерті Марії I трон перейшов до її зведеної сестри — **Єлизавети I** (Елізабет) (1558–1603). За правління своєї сестри вона провела рік у в'язниці за звинуваченнями у підтримці протестантизму. Ставши королевою, Єлизавета I видала «Акт про верховенство», згідно з яким англійський монарх проголошувався верховним опікуном Англіканської церкви. Церковний порядок, запроваджений Єлизаветою I, став основою для сучасної Англіканської церкви.

- ▶ Які відмінності між Реформацією в німецьких землях та королівською Реформацією в Англії ви помітили?

Незважаючи на переважно оборонну зовнішню політику Єлизавети, її правління підняло статус Англії за кордоном. «Вона всього лише жінка, повелителька тільки половини острова», — дивувався папа Сікст V, — і все ж вона примушує Іспанію, Францію, Священну Римську імперію й усіх інших боятися себе».

Єлизавета I правила Англією та її володіннями в Ірландії 45 років, беручи активну участь в усіх процесах. За правління Єлизавети I в Англії тривав період стабільного економічного розвитку та розквіту культури, було закладено підвалини майбутньої колоніальної імперії. Вона зажила слави розумної та доброї правительки. Єлизавета I відмовлялася виходити заміж, стверджуючи, що вона

Вільям Шекспір

Вільям Шекспір (1564–1616) — чи не найвідоміший англійський драматург XVI ст. Спершу він був актором, згодом — співвласником лондонського театру «Глобус», потім почав писати п'єси. Він є автором 38 п'єс, 154 сонетів, та 4 поем.

Велику популярність у глядачів мали комедії Шекспіра «Приборкання непокірної», «Комедія помилок», «Як вам це сподобається», «Дванадцята ніч», «Два веронці», «Сон у літню ніч». У цих п'єсах уславлювалася краса людини та її почуттів, а шана їй складалася не за грошима чи походженням, а за поведінкою в різних ситуаціях та особистими якостями. Класикою стали його трагедії «Гамлет», «Король Лір», «Отелло» та «Макбет».

Гравюра невідомого автора з зібрання п'єс Шекспіра 1623 р. Вважається єдиним достовірним його портретом

«одружена з островом та його народом», а всі «англійці — її чоловіки».

Серед підданих Єлизавети I були і незадоволені її правлінням. Чимало представників буржуазії вважали, що Англійська церква повинна бути «очищена» від залишків католицизму. Називали їх **пуританами** (від латин. *purus* — чистий). Поступово вони порвали з Англійською церквою, вийшли з неї та стали створювати власні церковні громади на чолі з обраними старшинами (пресвітерами).

Пуритани виступали за скасування церковних обрядів, церковної ієрархії та інших «папських» звичаїв. Вони носили скромний темний одяг і відмовлялися від усіх «тілесних» насолод. Пуритани вірили, що людина має важко працювати, а відпочинок знаходити у молитві.

Пуритани розраховували на підтримку Єлизавети I, але помилилися. Королеві не сподобалися деякі погляди пуритан (відокремлення Церкви від держави, підкорення монарха Церкві), й вона почала жорстоко переслідувати і карати їх. «Спочатку вони вимагатимуть усунути єпископів, — казала Єлизавета I, — а потім — і самого монарха». Історія засвідчила, що королева виявилася далекоглядною. У середині XVII ст. відбулася Англійська революція, яку багато істориків називають «пуританською». У ті буремні роки саме пуритани разом з англійським парламентом виступили проти короля Чарльза I Стюарта і засудили його до страти.

► Хто такі пуритани?

2. Життя англійських селян. «Криваве законодавство»

У XVI ст. Англія була невеликою за територією країною, а її володіння в Ірландії, здобуті за правління Генрі VIII, — незначні. Шотландія також не входила до її складу. В Англії населення становило близько 2 млн.

На початку XVI ст. Англія була аграрною країною. У містах жило не більш як 10% населення. Більшість оброблюваних земель належала землевласникам знатного походження — (лендлордам) і королю. Ліси були володіннями виключно знаті, де вона займалася полюванням. Селяни здебільшого не мали власної землі. А за користування наділами, що належали лендлордові, сплачували ренту.

Ще з часів Середньовіччя Англія славилася своєю шерстю, яку англійці продавали за кордон, і з цього мали чималий прибуток. Із появою мануфактур як в Англії, так і поза її межами зріс попит на англійську вовну. У XVI–XVII ст. головною галуззю промисловості стало виробництво сукна.

Сучасна реконструкція лондонського театру «Глобус», на сцені якого було вперше поставлено багато з творів Шекспіра.

Для випасу овець, з яких отримували шерсть, потрібно багато місця, але мало робітників — один пастух здатен доглядати величезну отару. Більше того, лендлорди розпочали процес **обгороджування** — вони більше не надавали селянам в оренду свої землі, а також привласнювали ті поля, які раніше належали селянським общинам і використовувались для спільного випасання худоби. Лендлорди обносили свої володіння кам'яними огорожами для того, щоб випасати там овець. Явище обгороджування з'явилося ще у XVII ст., але найбільшого розмаху набуло у XVIII — поч. XIX ст.

Внаслідок «війн троянд» загинула значна частина англійської знаті-землевласників. Багато маєтків стояло закинутими. На цих «нічийних» землях стали самовільно селитися селяни. Коли за правління Єлизавети I почався бурхливий економічний розвиток, знатні англійці повернулися до покинутих маєтків своїх предків. Дехто з них домовився з селянами про те, що вони можуть і далі мешкати на їхній землі, сплачуючи ренту, але багато лендлордів виганяли селян зі своїх володінь, щоб на «звільнених» таким чином землях розводити, наприклад, овець.

Справжнім потрясінням для Англії стала «революція цін», унаслідок якої великі землевласники збільшили грошову ренту селян у три, п'ять, а подекуди і в сім разів. Селяни, які з різних причин більше не мали земель для обробітки, намагалися знайти роботу в містах, але багатьом це не вдавалося, і вони не мали іншого виходу, як просити милостиню. Також, як ви вже знаєте, Генрі VIII закрив величезну кількість монастирів. Колишні ченці теж поповнили ряди безробітних. Монастирі, які раніше самі утримували величезну кількість жебраків, тепер самі стали їх джерелом. Таких людей, які не мали дому та роботи, називали **пауперами**.

Пауперів було так багато, що вони заповнили Англію. На початку XVII ст. в Лондоні налічувалося 50 тис. жебраків. Король Генрі VIII почав видавати розпорядження проти старцювання. Просити милостиню дозволялося тільки немічним і старим; тих, хто міг працювати, били батогами і зобов'язували повертатися додому. Якщо за-

Ісаак Клез ван Сваненбург «Робітниці прядуть і тчуть із шерсті». Фламандці активно закуповували англійську вовну для виготовлення власних тканин

Боротьба з бідністю

За правління Єлизавети I запровадили систему боротьби із бідністю, згідно з якою місцеві парафії мали організовувати збір коштів та турбуватися про своїх пауперів. Також створювалися державні «виправні будинки», куди відсилали жебраків. Там вони мали важко працювати за їжу та дах над головою протягом визначеного терміну. Умови життя у таких будинках були дуже важкими. Над утримуваними там людьми нерідко знущалися. Ця система проіснувала до XIX ст.

тримували вдруге — знову били та відрізали половину вуха. Кого затримували втретє — страчували як злочинця. Вважається, що за часів правління Генрі VIII було страчено близько 70 тис. людей, визнаних волоцюгами, у тому числі жінок та дітей, а за правління Єлизавети I — до 90 тис.

! **Парафія** — невелика за площею та кількістю населення адміністративна одиниця у Церкві.

Поряд з тим, відповідно до тогочасних англійських законів, навіть за відносно невеликі злочини, наприклад за вбивство оленя у королівському лісі, карали дуже жорстоко. Серед покарань були смертна кара, відрубання кінцівок тощо. Усі ці закони скасували аж на початку XIX ст. Опісля вони стали називатися «кривавим законодавством».

- ▶ Як практика обгороджування вплинула на життя англійських селян?
- ▶ Чому «криваве законодавство» отримало таку назву?

3. Боротьба Англії та Іспанії за панування на морі

У XVI ст. завдяки вивезеним з колоній Нового Світу золоту та сріблу Іспанія стала найбагатшою країною Європи. Навантажені дорогоцінностями іспанські галеони курсували Атлантичним океаном. Цим скористались пірати, які напали та грабували іспанські судна; англійським піратам надавала покровительство сама Єлизавета I дарувала їм ліцензії, які дозволяли нападати на іспанські й португальські кораблі. В Англії створювалися спеціальні компанії для організації піратських експедицій. Сама королева та її двір були акціонерами цих компаній. Піратські експедиції завдавали величезної шкоди Іспанії.

У 1562 р. англійські пірати почали завозити до іспанських колоній в Америці рабів з Африки. У 1585 р. англійський пірат на королівській службі Волтер Рейлі заснував першу англійську колонію в Північній Америці, назвавши її на честь королеви-діви Вірджинією (тобто незаміжня) (від англ. virgin — діва). Спочатку колонія була осередком для піратів, які полювали за іспанськими кораблями. Серед англійських корсарів того часу найуспішнішим став «пірат її Королівської Величності», як він себе називав, — **Френсіс Дрейк** (1540–1596). Він уславився не лише своїми зухвалими нападами на іспанські галеони, а й тим, що рятуючись від переслідування на своєму кораблі «Золота лань» у 1577–1580 рр. здійснив другу навколосвітню подорож по дорозі розграбувавши кілька іспанських суден та поселень. До англійського порту Плімут він повернувся з 59 членами команди та багатим вантажем спецій, золота і срібла. Доля цих багатств, які мала відійти королеві, перевищувала весь її дохід за рік.

Маркус Герардс Молодший. Портрет Френсіса Дрейка, 1590 р.

У 1581 р. Єлизавета I надала Дрейкові лицарський титул.

Король Іспанії Філіп II болісно сприймав зухвалість англійської королеви. Останньою краплею, що переповнила чашу його терпіння, стала страта за звинуваченням у змові проти Єлизавети I шотландської королеви-католички Марії (Мері) Стюарт. Як захисник католиків в усьому світі, Філіп II на заклик Папи Римського почав готуватися до війни проти Англії, для вторгнення в яку вирішив зібрати величезний флот. Проте у 1587 р. Дрейк за наказом Єлизавети здійснив зухвалий рейд до порту Кадіс — бази іспанського флоту і знищив більшість кораблів.

Невідомий художник «Англійські кораблі та іспанська армада», 1588 р.

Іспанцям довелося знову збирати флот. У 1588 р. «Непереможна армада» (так назвав свій флот Філіп II) вирушила до берегів Англії. Вона налічувала 130 вітрильників із 30 тис. солдат та матросів на борту. Командувати англійським флотом Єлизавета доручила Френсісу Дрейку. У 1588 р. англійські кораблі у протоці Ла-Манш, що розділяє Англію та Францію, атакували «Непереможну армаду». Бій тривав два тижні. Важкі іспанські кораблі було розбито легкими англійськими. Вони були більш легкими, і мали далекобійні гармати, що дозволяло їм з легкістю перемагати неповороткі іспанські кораблі. Бої між іспанцями та англійцями тривали близько тижня, у результаті іспанський флот зазнав поразки. У нього закінчилися боєприпаси.

Вітри понесли іспанські вітрильники на північ. На зворотному шляху залишки «Армади» потрапили у двотижневий шторм, який завдав більшої шкоди, ніж самі бої з англійцями. Додому повернулося 60 зі 130 кораблів, а тисячі людей загинуло від голоду та ран.

У своєму звіті Єлизаветі I Дрейк писав: «Ми виривали з хвоста іспанського птаха одне перо за одним, а жалюгідні їхні залишки розсіяли по всьому морю». Завдяки перемозі Англія почала перетворюватися на володарку морів, а могутня колись Іспанія поступово стала втрачати свою першість.

4. Правління Стюартів. Громадянська війна в Англії

У 1603 р. завершилося майже півстолітнє правління королеви Єлизавети I. Через відсутність інших близьких родичів Єлизавета I заповіла престол синові страченої нею королеви Шотландії Марії Стюарт — Джеймсу I (Якову I) (1603–1625).

Так у Англії та Шотландії з'явився спільний король, але при цьому вони залишалися незалежними державами. Джеймс I мріяв про об'єднання, а також прагнув правити в дусі аб-

солютизму. Тому в нього було багато ворогів у обох країнах. Його спроби примирити католиків, англіканців та пуритан також не мали успіху.

Після Джеймса I престол посів його син **Чарльз I** (1625–1649). Він, як і його батько, вів у безмежні права короля. Коли парламент відмовився виділити кошти на його воєнні авантюри, король взагалі перестав його скликати. Натомість увів нові податки для населення, а також вступив у війну з Шотландією. Коли Чарльз I зрозумів, що війні не видно кінця, а гроші у нього закінчуються, він у 1640 р. знову скликав парламент, щоб отримати згоду на збирання нових податків. Він увійшов до історії під назвою «**Довгий парламент**» (діяв до 1653 р.), оскільки його члени домоглися від короля згоди, що не розійдуться до тих пір, поки самі не визнають це за потрібне. Розгорівся конфлікт між парламентом та королем за право керувати армією та ополченням. Парламентарі домоглися ув'язнення архієпископа Лода і страти найвпливовішого радника короля — графа Стаффорда.

У січні 1642 р. Чарльз I залишив Лондон і вирушив на північ, де в нього було найбільше прихильників. 22 серпня 1642 р. король оголосив війну парламенту. У країні спалахнула **перша громадянська війна** (1642–1646 рр.). Військо короля

Навігаційний акт

Для утвердження англійської першості на морях у 1651 р. був виданий Навігаційний акт, за яким усі товари, що потрапляли до Англії, могли перевозитися лише англійськими суднами або ж суднами країни-виробника. Цей документ, спрямований проти голландців, які вели посередницьку торгівлю, призвів до війни проти Нідерландів, у якій останні зазнали поразки.

Олівер Кромвель

Олівер походив із аристократичної сім'ї. Він закінчив коледж у Кембриджі та вивчав право у Лондоні. Уперше його обрали до парламенту в 1629 р. як представника Кембриджа. Він належав до угруповання протестантів-індепендентів, що виступали за цілковиту незалежність Церкви від держави, а в політичному плані обстоювали республіканську форму правління. Він відзначився тим, що в парламенті дуже різко виступав проти короля. Коли розпочалася громадянська війна, Кромвель за згодою парламенту на власні кошти спорядив два кавалерійські полки, до яких добрав людей зі стійкими релігійними переконаннями, що належали до тієї ж релігійної спільноти, що і він сам. Зразково дисципліновані, хоробрі, віддані вождеві, об'єднані спільними релігійними й політичними переконаннями полки Кромвеля започаткували нову парламентську армію, котру стали називати армією «нового зразка», а її солдатів — «залізнокими».

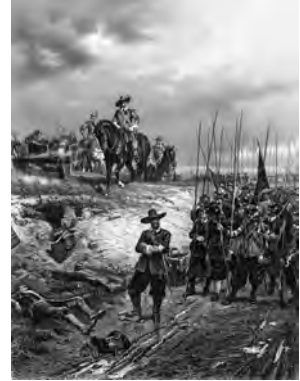

Семюел Купер
«Портрет Олівера
Кромвеля», 1655 р.

Сучасний малюнок. Солдат «нової армії» Олівера Кромвеля. Тих, хто воював у громадянській війні на боці парламенту, називали «круглоголовими» через їхнє коротко обстрижене навколо голови волосся

Ернст Крофтс «Олівер Кромвель у битві при Марстон-Мурі 2 липня 1644 р.», 1877. Битва при Марстон-Мурі, у якій «круглоголови» здобули перемогу, вважається одним із поворотних епізодів громадянської війни в Англії

складалося зі знаті та прихильників Англіканської церкви. Парламентське військо формувалося здебільшого з протестантів різних угруповань.

Спочатку воно зазнавало поразок, але завдяки рішучим діям **Олівера Кромвеля** (1599–1658), який очолив військо, ситуація змінилася. Будучи переможецем, Чарльз I утік до Шотландії, але шотландці (проти яких він нещодавно вів війну) видали короля парламенту за 400 тис. фунтів.

Після ув'язнення монарха парламент ухвалив низку законів. Усю землю проголосили приватною власністю її власників (окрім селян), а землі короля, його прихильників та Церкви розпродали або віддали солдатам як плату за службу.

Наприкінці 1648 р. король утік із полону і почав **другу громадянську війну** (1648–1649 рр.), у якій теж зазнав поразки. Кромвель, вступивши зі своїми військами до Лондона, усунув із парламенту прихильників монархії. Самого короля спеціально створений трибунал засудив до страти. 30 січня 1649 р. Чарльзу I відрубали голову.

Після цього в парламенті скасували палату лордів, а **Англію проголосили республікою**. Законодавчу владу передали Довгому парламенту, виконавчу — Державній раді. Проте фактичним правителем країни став Кромвель. Перемігши в громадянській війні, він здійснив каральні походи в Шотландію, яка визнала своїм королем Чарльза II, сина страченого Чарльза I.

▶ Які функції виконувала Державна рада?

Антоніс ван Дейк «Лорд Джон Стюарт та його брат лорд Бернар Стюарт», 1638 р. Обидва брати належали до «кавалерів» — прихильників короля у громадянській війні, і загинули в одній із її битв

- !** **Республіка** — форма державного правління, за якої джерелом влади визнається народ, органи державної влади обираються на певний термін, а державна влада поділяється на законодавчу, виконавчу і судову гілки.
- !** **Революція** — докорінна раптова зміна, перебудова у будь-чому.
- !** **Англійська революція** — процес переходу в Королівстві Англія від абсолютної монархії до конституційної, за якої влада короля обмежена владою парламенту, а також гарантовані громадянські свободи.

5. Протекторат Олівера Кромвеля (1653–1658 рр.)

Із моменту проголошення республіки верховна влада в країні належала Довгому парламенту. Другою важливою силою в державі була армія, яка підпорядковувалась особисто Кромвелю і забезпечила втілення у життя всіх перетворень. Проте між армією, парламентом та Кромвелем постійно виникали суперечки. Спочатку Кромвель розігнав Довгий парламент зі словами «Досить вашої балаканини!», а 16 грудня 1653 р. Державна рада ухвалила документ «Знаряддя управління», згідно з яким Олівер Кромвель ставав лордом-протектором (верховним захисником) Англії, Шотландії та Ірландії.

Формально Англія залишалася республікою. Згідно зі «Знаряддям управління» Кромвель керував військовими діями і закордонними справами, призначав і звільняв державних чиновників, підписував закони, роздавав титули лордів (які вирішили не скасовувати), мав право призначити свого наступника.

- !** **Протекторат** — форма залежності однієї держави від іншої або суспільства від якоїсь особи (чи іншої держави), коли основні питання суспільно-політичного життя регулює протектор.

Кромвель переділив країну на 14 військових округів, в яких усю повноту влади передав призначеним ним генерал-майорам. Святування Великодня і Трійці було заборонено, як і недільні гуляння та спортивні змагання. Головними заняттями визначалися праця і молитва.

Отже, протекторат Кромвеля за своєю суттю був військово-релігійною диктатурою, що трималася на силі, пуританських уявленнях про життя, а також на успіхах лорда-протектора у зовнішній політиці. Так, англійська армія заволоділа містом Дюнкерком у Бельгії, що перебувало під владою Іспанії. Англійський флот захопив острів Ямаїку й розгромив іспан-

Карикатура на О. Кромвеля, середина XVII ст.

- Що хотів сказати художник таким зображенням лорда-протектора?

ську армаду біля Канарських островів, відкривши дорогу англійській торгівлі в Карибському і Середземному морях.

- ▶ Коли Кромвелю проголосили лордом-протектором країни?
- ▶ Чому, на вашу думку, Кромвель заборонив народні гуляння?

Конституція

Документ, згідно з яким Олівер Кромвель оголошувався лордом-протектором, мав назву «Знаряддя управління». Нерідко його називають англійською конституцією. У ній вперше містилося твердження, пізніше включене в багато інших республіканських конституцій: «Народ ... є основою будь-якої істинної влади».

6. Реставрація Стюартів. Утвердження парламентаризму

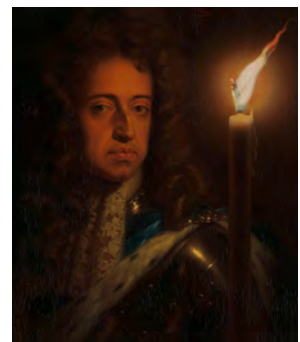
У 1658 р. Кромвель помер, залишивши своїм наступником сина Річарда. Він не мав батькових талантів і з часом відмовився від титулу лорда-протектора.

Англійська знать, боячись нових народних заворушень, вирішила запросити сина страченого короля — **Чарльза II** (1660-1685). У 1660 р. в Англії було здійснено політичну реставрацію — відновлено правління династії Стюартів. Чарльз II королівську владу розглядав як абсолютну, але насамперед він наказав учинити прилюдну розправу над убивцями батька. Останки Кромвелю викопали з могили, спалили, попіл зарядили в гармату і вистрелили.

- ❗ **Політична реставрація** — відновлення старого, поваленого суспільного устрою, династії чи релігії.
- ❗ **Парламентська монархія** — державний лад, за яким глава держави — монарх — не може прямо впливати на склад уряду та його політику; уряд формується виключно парламентом і підзвітний лише йому.

Чарльз II був здібним, але геть нетямущим у державних справах. Окрім того, він прагнув одноосібно правити країною. Його наступник — **Джеймс II** (1685–1688) — теж не знайшов спільної мови з парламентом. Тоді при живому королі парламент вирішив запросити на престол представника іншої династії. Ним став **Вільям (Віллем) Оранський** (1650–1702), на той момент — штатгальтер Нідерландів.

Восени 1688 р. Вільям висадився на англійському побережжі та рушив до Лондона. Джеймс II утік до Франції. Так в Англії відбувся палацовий переворот, що дістав назву «**Славетної революції**» (1688–1689 рр.). Вона завершила тривалу боротьбу парламенту й короля. В Англії встановилась парламентська монархія. Під час вступу на престол у 1689 р. парламентарі вручили Вільяму III (так він став називатися) документ, відомий як **Біль про права**.

Годфрід Корнеліс Схалкен «Портрет Вільяма III, принца Оранського, штатгальтера Нідерландів, короля Англії», між 1692 та 1697 рр. Фрагмент

Робота з документом

Витяг з «Білля про права» 1689 р.

У ньому були підтверджені такі права підданих:

«Піддані протестантського віросповідання можуть носити зброю, відповідну їхньому становищу, і так, як дозволено законом»;

«Звертатися із клопотаннями до короля є правом підданих, і будь-яке затримання і переслідування за такі клопотання незаконні»;

«Будь-які пожалування й обіцянки з сум, очікуваних від штрафів та конфіскацій, до засудження незаконні й недійсні»;

«Не допускається ані вимога надмірних застав, ані накладення надмірних штрафів або жорстких і надзвичайних покарань»;

«Вибори членів парламенту повинні бути вільними».

- Які права надавалися англійським підданним згідно з «Біллем» 1689 р.?

«Біль про права» увінчав «Славну революцію». У ньому підкреслювалося, що англійський народ має право усунути короля і на його місце посадити іншого, а також змінити порядок престолонаслідування.

Біль про права

У період правління Вільяма III вдалося закласти головні принципи існування англійської політичної системи. Депутати парламенту переобиралися через три роки. Король формував уряд із представників тієї партії, яка мала більшість у парламенті. Отже, монарх став правити державою через парламент. Змагання за владу партій заклали основу двопартійної системи в Англії.

- ▶ Хто став королем Англії після реставрації Стюартів?
- ▶ Поміркуйте, з якою метою впроваджувався парламентський імунітет.

Висновки

У XVI ст. в соціально-економічному розвитку Англії відбувалися значні зміни, пов'язані зі становленням ринкових відносин. У добу правління Тюдорів в Англії було здійснено королівську Реформацію, в результаті якої постала нова, Англійська церква. Остання королева династії Тюдорів — Єлизавета I — сприяла створенню Англії на велику європейську державу, могутню світову імперію.

Протистояння між королем та парламентом за визначення меж владних повноважень та протистояння між різними релігійними групами призвело до початку громадянської війни, у результаті якої монарх програв силам парламенту і був страчений.

До влади прийшов воєначальник Олівер Кромвель, який у 1653 р. встановив свою одноосібну військово-релігійну диктатуру. Після його смерті в Англії було реставровано монархію. У 1689 р. англійський парламент видав «Біль про права», який визначав права та обов'язки парламенту, короля і його підданих.

↓ Запитання та завдання

I

1. Поясніть, як ви розумієте поняття «королівська Реформація».
2. Яке значення для історії Англії має «Білль про права» 1689 р.?
3. Дайте коротку характеристику правлінню Єлизавети I.
4. Що таке «криваве законодавство»?
5. Як називався режим правління Олівера Кромвелля?
6. Які події отримали назву «Славна революція»?

II

1. Охарактеризуйте політику ранньомодерних англійських правителів щодо бідних.
2. За яких умов Англію проголосили республікою? Коли це відбулося?
3. Складіть кросворд на 10-12 запитань за темою «Англія XVI–XVII ст.»
4. З якою метою парламент видав «Білль про права»?
5. **Обговоріть у групах.** Якою була роль релігійних протистоянь в історії ранньомодерної Англії?
6. Складіть хронологічну таблицю подій історії Англії XVI–XVII ст. Впишіть до неї такі події та явища: «королівська Реформація», «Білль про права», громадянська війна, «Славна революція» та інші, на ваш вибір.

Дата	Подія / явище	Короткий зміст	Результат / історичне значення

Запам'ятайте дати:

1509–1547 рр. — правління Генрі VIII.

1558–1603 рр. — правління Єлизавети I.

1640 р. — початок революції в Англії.

1649 р. — страта короля Чарльза I і проголошення Англії республікою.

1653–1658 рр. — протекторат Кромвелля.

1688 р. — «Славна революція»; встановлення в Англії конституційної монархії.

А тим часом в Україні...

1648–1657 рр. — Національно-визвольна війна українського народу під проводом Богдана Хмельницького.

1663 р. — розкол Гетьманщини на Правобережну і Лівобережну.

1665–1676 рр. — гетьманство Петра Дорошенка.

1687 р. — початок правління гетьмана Івана Мазепи.

ЗМІСТ

Любе учнівство!	3
Повторення. Середні віки в історії Європи та України. Вступ. Новий час (Модерна доба). Ранній Новий час (Ранньомодерна доба) в світі та Україні	3
РОЗДІЛ I. ВЕЛИКІ ГЕОГРАФІЧНІ ВІДКРИТТЯ ТА СТАНОВЛЕННЯ КАПІТАЛІСТИЧНИХ ВІДНОСИН	
§ 1. Великі географічні відкриття.	4
§ 2 Цивілізації доколумбової Америки. Конкіста.....	11
§ 3. Економіка ранньомодерної доби.....	17
§ 4. Повсякденне життя населення Західної Європи	25
<i>Практична робота за розділом I «Великі географічні відкриття та становлення капіталістичних відносин» (на вибір учителя / учительки)</i>	
	33
<i>Узагальнення знань за розділом I «Великі географічні відкриття та становлення капіталістичних відносин»</i>	
	33
РОЗДІЛ II. ВИСОКЕ ВІДРОДЖЕННЯ. РЕФОРМАЦІЯ В ЗАХІДНІЙ ЄВРОПІ	
§ 5. Гуманізм та Високе Відродження.....	34
§ 6. Реформація та релігійні війни	43
§ 7. Контрреформація	49
§ 8. Культура бароко. Народження нової європейської науки	53
<i>Практична робота за Розділом II «Високе Відродження. Реформація в Західній Європі»</i>	
	58
<i>Узагальнення знань за розділом II «Високе Відродження. Реформація в Західній Європі»</i>	
	58
РОЗДІЛ III. ДЕРЖАВИ ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ В XVI–XVII СТ.	
§ 9. Франція у XVI–XVII ст.....	59
§ 10. Іспанія XVI–XVII ст. Виникнення Об'єднаних провінцій Нідерландів	67
§ 11. Англія XVI–XVII ст.....	76
§ 12. Польське королівство. Утворення Речі Посполитої	88
§ 13. Тридцятилітня війна. Вестфальська система міжнародних відносин	95
<i>Практична робота за розділом III «Держави Західної Європи в XVI–XVII ст.»</i>	
	102
<i>Узагальнення знань за розділом III «Держави Західної Європи в XVI–XVII ст.»</i>	
	102

РОЗДІЛ IV. ОСМАНСЬКА ІМПЕРІЯ. ДЕРЖАВИ СХІДНОЇ ЄВРОПИ В XVII–XVIII СТ.

§ 14. Османська імперія.....	103
§ 15. Московське царство.....	110
§ 16. Проголошення Російської імперії.....	116
§ 17. Річ Посполита.....	122

<i>Практична робота за розділом IV «Османська імперія. Держави Східної Європи в XVII–XVIII ст.»</i>	125
<i>Узагальнення знань за розділом IV «Османська імперія. Держави Східної Європи в XVII–XVIII ст.»</i>	125

РОЗДІЛ V. ЕПОХА ПРОСВІТНИЦТВА

§ 18. Промисловий переворот та Просвітництво.....	126
§ 19. Правителі доби освіченого абсолютизму: Марія-Терезія, Йосиф II, Фрідріх II, Єлизавета I, Катерина II.....	137
§ 20. Міжнародні відносини у XVIII ст.	145
§ 21. Виникнення Сполучених Штатів Америки	151

<i>Практична робота за розділом V «Епоха Просвітництва»</i>	157
<i>Узагальнення знань за розділом V «Епоха Просвітництва»</i>	157

РОЗДІЛ VI. СХІДНИЙ СВІТ У XVI–XVIII СТ. (ОГЛЯДОВО)

§ 22. Іран та Індія.....	158
§ 23. Китай та Японія.....	164

<i>Практична робота за розділом VI «Східний Світ у XVI–XVIII ст. (оглядово)»</i>	173
<i>Узагальнення знань за розділом VI «Східний Світ у XVI–XVIII ст. (оглядово)»</i>	173
<i>Словник термінів і понять</i>	173